

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pišárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KEDRON, Kateřina: Politicko-sociálne aspekty vývoja bieloruského jazyka v 20. storočí	129
LEVICKÁ, Jana: Slovenská terminologická databáza	139

DISKUSIE

BÖHM, Stanislav: Kde sú hranice štandardu, úzu?	158
---	-----

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (9)	164
---	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

CHOCHOL, Martin: Konope a výroba plátna podľa Zemplínčanov	172
--	-----

ROZLIČNOSTI

Priezviská <i>Kleskeň</i> a <i>Lepeň</i> M. Majtán	178
--	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Priestor v jazyku a literatúre. E. Druzdová – L. Garančovská	180
Učebnica slovenčiny pre cudzincov. E. Žigová	185

SPYTOVALI STE SA

<i>Model – modelu, modely; model – modela, modeli.</i> S. Duchková	189
<i>O písaní názvov oltárov.</i> M. Považaj	190
<i>Orech – orech, banán – banánovník.</i> S. Duchková	191

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykového odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 42, 2008, č. 3 (9. 9. 2008). Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144 Sk (4,78 €), jednotlivé čísla 24 Sk (0,80 €). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk & periodika@matica.sk, tel. 043/4230377. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSSRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2008

Cena 24 Sk (0,80 €)

Politicko-sociálne aspekty vývoja bieloruského jazyka v 20. storočí

KATEŘINA KEDRON

Vývoj bieloruského jazyka je od začiatku 20. storočia až do súčasnosti do značnej miery ovplyvňovaný extralingvistickými faktormi. Pre existenciu bieloruského jazyka je dnes rozhodujúci nielen postoj vlády k nemu a jazyková politika, ktorú uskutočňuje, ale takisto postavenie jazyka v danej spoločnosti a jej vzťah k nemu. Cieľom tohto príspevku je zamerať sa na rozbor hlavných faktorov, ktoré ovplyvňovali bieloruštinu v priebehu 20. storočia, a tým predurčili i jej súčasné postavenie. Predovšetkým z politického hľadiska sa tu vydeľujú dve samostatné obdobia – Bielorusko ako súčasť Sovietskeho zväzu a nezávislé Bielorusko vytvorené v roku 1991, ktoré sa však svojimi udalosťami nielen ovplyvňujú, ale aj prelínajú, čo vyplynie i z vlastného textu.

Začiatok 20. storočia

Bieloruský spisovný jazyk sa začína formovať v 19. storočí po prerušenej tradícii písomníctva ako nový spisovný jazyk. Jeho vznik svedčí o vytváraní národnej identity Bielorusov. Do 20. storočia sa to však nestalo všeobecnou tendenciou. Jednou z príčin tohto javu bol fakt, že ešte na prelome 19. a 20. storočia 98 % mestského obyvateľstva tvorili Rusi, Židia a Poliaci (Mihalisko, 1997, s. 229 – 230), kým 90 % celkového obyvateľstva boli negramotní dedinčania (etnickí Bielorusi), ktorí nemali nijaké vzdelanie a pre

ktorých boli idey národného obrodzenia cudzie. Na začiatku 20. stor. sa však situácia začína meniť, čo sa výrazne prejavilo po revolúcii r. 1905.

Národné hnutie postupne rástlo a vyústilo do Prvého národného obrodzenia. Významne sa rozšírila vrstva inteligencie, ktorá mala šľachtický aj vidiecky pôvod a snažila sa priniesť národnú ideu do širokých mestských a vidieckych vrstiev spoločnosti. Po čiastočnej liberalizácii spoločenského života po r. 1905 vznikla možnosť vydávať tlač a knihy v bieloruštine. V rokoch 1906 – 1917 vyšlo v bieloruštine 213 titulov (porov. obdobie 1801 – 1905, v ktorom sa v bieloruštine vydalo 49 titulov; Mečkovská, 2003, s. 50). Vznikajú prvé periodiká v bieloruštine (napríklad *Naša Niva*, *Naša dolja*, *Palačanin*, *Sacha*), prebieha aktívne formovanie bieloruskej literárnej tradície, ktorú tvorí celý rad autorov (J. Kolas, J. Kupala, M. Harecki, M. Bahdanovič a i.). Pre bieloruštinu to znamenalo vytváranie jej základných lexikálnych, gramatických a ortoepických noriem. Začiatok 20. storočia sa teda pre bieloruštinu stal obdobím, v ktorom prebiehala konečná fáza formovania bieloruského spisovného jazyka.

Bielorusko v Sovietskom zväze

Obdobie po 1. svetovej vojne sa pre bieloruské územie stalo hektickým – od pokusu vyhlásiť Bieloruskú nezávislú republiku v marci 1918 až po následné vytvorenie Bieloruskej sovietskej republiky, ktorej fungovanie však bolo narušené rusko-poľskou vojnou. Jej výsledok vzápätí viedol k rozdeleniu Bieloruska, ktorého západná časť pripadla Poľsku (územie sa definitívne pripojilo späť k Bielorusku až po 2. sv. vojne). Napriek všetkým sporným bodom možno povedať, že práve vytvorenie Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky viedlo k určitej konsolidácii bieloruského národa v zmysle jeho oficiálneho uznania.¹ To okrem iného znamenalo, že bieloruština fakticky dostala oficiálne povolenie na existenciu.² Čo sa týka územia spravované-

¹ Po 1. svetovej vojne Bielorusko nemalo šance utvoriť samostatný štát. Existenciu bieloruského národa rovnako ako jeho nárok na vlastný štát neuznávalo Rusko (ani po utvorení Sovietskeho zväzu) ani Európa (na Versaillskej konferencii sa nároky bieloruskej delegácie nezobrali do úvahy (D. R. Marples, 1999, s. 3 – 4).

² Dovtedy sa bieloruský jazyk oficiálne považoval za ruský dialekt. Napríklad J. R. Karsky (zakladateľ bieloruskej filológie, jeden z najvýznamnejších bielorusistov svojho času, autor najobsažnejších štúdií z konca 19. st. a 1. štvrtiny 20. st. o Bielorusoch, ich jazyku a kultúre) považoval bieloruštinu len za „západoruské nárečie“ a na pomenovanie bieloruského národa najčastejšie používal

ho Poľskom (Grodnianska gubernia, časť Minskej a Vilniuskej gubernie), na ňom prebiehala aktívna polonizácia miestneho obyvateľstva, obmedzovala sa činnosť kultúrnych organizácií a vydávanie bieloruskej tlačovej a knižnej produkcie.

Najdôležitejšie udalosti vo vývoji jazykovej situácie v 20. – 30. rokoch 20. storočia prebiehali na území sovietskeho Bieloruska, kde sa začala tzv. bielorusizácia. V tomto období sa vydávajú prvé gramatiky bieloruštiny, učebnice, slovníky, v bieloruštine vychádza tlač, odborná (vrátane jazykovednej) a umelecká literatúra atď. Aktívne sa riešia otázky bieloruského pravopisu (uskutočnila sa akademická konferencia venovaná reforme bieloruského pravopisu, vytvorila sa pravopisná komisia a i.), zakladá sa odbor bieloruskej jazykovedy, vzniká Bieloruská štátna univerzita, Bieloruský ústav pre výskum bieloruskej kultúry, Bieloruská akadémia vied, Jazykovedný ústav. Vyučovanie v materských školách, základných a večerných školách pre dospelých sa začalo uskutočňovať v bieloruštine (Kandybovič, 2000). Pre bieloruštinu to znamenalo významnú zmenu jej pozície – oblasti používania sa rozšírili a jazyk si upevňoval svoje miesto v spoločenskom živote.

Toto pozitívne obdobie je na začiatku 30. rokov sovietskou politikou zastavené, vznikajúca bieloruská elita je likvidovaná a nastupuje intenzívna politika rusifikácie. Roku 1933 sa uskutočnila reforma bieloruského pravopisu (v skutočnosti však zasahovala aj fonetickú a morfológickú stránku), ktorá mala skôr ideologické ciele, než aby plnila základnú úlohu normalizácie jazyka. Zavádzala nielen normy neprirodzené pre bieloruštinu, ale zbavovala ju takisto charakteristických vlastností. Nedokonalosť uskutočnenej reformy je zrejmé, čo potvrdzuje aj doterajšie vzdorovanie jazyka niektorým jej aspektom.³

Po vojne sa situácia výrazne zmenila k horšiemu a počas celého sovietskeho obdobia ju charakterizovali rovnaké tendencie. Prostredníctvom jazykovej politiky sa bieloruština postupne odstraňovala nielen z miest, ale aj z vidieka, kde mala v tom období pevnejšie pozície. Procesy rusifikácie neboli spoje-

termín „kmeň“, nie „národ“. Pritom práve jeho dielo, ktoré obsahuje podrobný rozbor bieloruštiny zo všetkých stránok, je dôkazom plnohodnotnosti bieloruského jazyka (pozri Karsky, 2001).

³ Napríklad zavádzanie používania niektorých foriem prítomných prechodníkov alebo odstránenie variantov koncoviek datívu plurálu a lokálu plurálu príznačných pre bieloruštinu.

né s vydávaním smerníc zakazujúcich bieloruštinu, ale s postupnými krokmi nepriamo ovplyvňujúcimi jej postavenie. Napríklad pre obyvateľstvo vidieka sa začalo vydávať veľa novin v ruskom jazyku a zároveň prestali vychádzať jediné celorepublikové noviny pre vidiek *Kalhasnaja prauda* (nahradili ich noviny v ruštine *Sel'skaja gazeta*). Mimoriadne citeľné boli zmeny vo vzdelávacom systéme v 50. – 60. rokoch, keď sa pri vyučovaní celoplošne prechádzalo z bieloruštiny do ruštiny (nielen v mestách, ale aj na vidieku).

Dôležité bolo aj to, že bieloruštinu odmietala používať vládna komunistická garnitúra a jej aparát: mnohí úradníci, často nasadení do Bieloruska „zhora“, sami pôvodom nie Bielorusi, bielorusky nevedeli a naučiť sa nechceli.

Svoju úlohu zohrala aj masová migrácia bielorusky hovoriaceho vidieckeho obyvateľstva do miest, ktorá umožnila uskutočňovať rusifikáciu v masovom meradle (pozri tabuľku).

Pomer mestskej a vidieckej populácie Bieloruska

(v % od roku 1959 do 1995)

Rok	Mestská populácia	Vidiecka populácia
1959	31	69
1971	46	54
1981	57	43
1991	66	34
1995	68	32

Zdroj: Sjamješka, 1998, s. 45.

Uvedená urbanizácia nielenže zrýchlila účinok rusifikácie, ale vo veľkej miere podmienila aj vznik tzv. trasjanky – reči Bielorusov, pre ktorú je príznačné používanie bieloruského fonetického a gramatického základu a ruskej lexiky (tento jav je stále veľmi rozšírený; Cychun, 1998). Pri migrácii do miest sa ľudia snažili rýchlo zmeniť bieloruskú reč za ruskú. Ovládanie ruštiny prebiehalo nesystematicky a malo živelnú povahu, preto v dôsledku blízkosti bieloruského a ruského jazykového systému vznikali javy medzijazykovej interferencie, ktoré často ovplyvňovali reč do takej miery, že už nemohlo ísť o bieloruský variant ruštiny (Sjamješka, 1998).

Všetky procesy v rozličných oblastiach vrátane vedy, kultúry a spoločenského života, ktoré sa týkali vyjadrenia národnej individuality, utlmovala celozväzová jazyková politika názorne vyjadrená slovami Chruščova: „Čím skôr budeme všetci hovoriť po rusky, tým rýchlejšie vybudujeme komunizmus“, a aktuálnymi sa stali až po období perestrojky (Zaprudnik, 1993, s. 106 – 107).

S tým je spojená aj skutočnosť, že sovietske Rusko produkovalo univerzálnu celozväzovú kultúrnu produkciu: od krásnej literatúry po estrádu populárnu hudbu. Susednému Bielorusku tak automaticky odpadla potreba tvoriť vlastnú kultúru: napríklad nebolo potrebné prekladať cudziu literatúru do bieloruštiny, pretože už existovali kvalitné preklady do ruštiny, pričom ich prečítanie v ruštine nepredstavovalo nijakú komplikáciu. Je potrebné konštatovať, že táto situácia bieloruskej závislosti od ruskej kultúry pretrváva dodnes. Neprítomnosť konkurencieschopnej kultúrnej produkcie na bieloruskom trhu sa sčasti odôvodňuje stálou možnosťou konzumovať ruské analogické produkty.

Prelom 80. a 90. rokov

V období perestrojky sa vytvárali predpoklady tzv. Druhého národného obrodzenia, ktoré sa začalo po rozpade ZSSR. V tom období sa pozornosť prvýkrát obracia na dedičstvo 20. rokov a na osobnosti, ktoré ho zanechali, ich mená však od 30. rokov boli pod pečaťou sovietskej cenzúry (J. Ljosik, B. Taraškevič, J. Stankevič, S. Nekraševič). Prvýkrát sa začína diskutovať aj o otázkach bieloruského pravopisu a normy, ktoré predchádzali reforme z r. 1933. Tieto zárodočné tendencie však ešte nemali všeobecný celospoločenský ráz.

Situáciu tohto obdobia, počas ktorého sa rozpadal Sovietsky zväz, výstižne charakterizuje citát N. B. Mečkovskej: „Kolos impéria rozpučil (bieloruský) národ a nikomu ani nenapadlo sa kajat' a ospravedlniť sa za svojho cára, rovnako ako sa dnešné Rusko neospravedlnilo za boľševický Sovietsky zväz, ktorého nástupcom sa stalo“ (Mečkovská, 2000).

Z formálneho hľadiska sa začiatok druhého obrodzenia v bieloruskej kultúre a jazyku umožnil v roku 1990, keď sa prijal *Zákon BSSR o jazykoch v Bieloruskej SSR*, podľa ktorého bol bieloruštine pridelený status jediného štátneho jazyka. Daný zákon bol schválený potom, čo analogické zákony prijala väčšina

ostatných sovietskych republík, mal však rad nedostatkov, bol nepresný a neriešil mnohé sporné otázky. Napr. v úradnom styku sa mala používať bieloruština, ale v prípade „nevyhnutnosti ruština alebo iný jazyk“ (Mečkovská, 2003).

Implementácia zákona v praxi narazila na rad komplikácií, napríklad na neochotu vtedajšej vládnej (rusifikovanej) nomenklatúry používať bieloruština (ak ju vôbec ovládala). Napriek tomu mal zákon pre bieloruština veľký význam, pretože rozširoval sféry jej používania a hlavne potvrdzoval bieloruština ako jediný štátny jazyk v Bielorusku, zatiaľ čo ruština sa kvalifikovala ako „jazyk pre medzinárodný styk v rámci Zväzu SSR“ (pozri Mečkovská, 1992).

Nezávislé Bielorusko

Rozpadom Sovietskeho zväzu a vyhlásením Bieloruskej republiky 25. augusta 1991 nastalo pre bieloruština priaznivé obdobie. V bieloruštine sa vydávajú tak štátne, ako aj neštátne noviny a časopisy rôznych smerov: neštátne *Naša Niva*, *Kalossje*, *Frahmenty* a *Kseraks Belaruskí* a štátne *ZNO*, *Krynica* a *Spadčyna*. Vznikajú nové divadlá a divadelné štúdiá (Volnaja scena, Maladzežny teatr, Znič), nové umelecké galérie (Šostaja linija, NOVA, Medeja, Žyl'Bel, Vil'ňa), bieloruská rocková kultúra vychádza z undergroundu. Bieloruská jazykoveda sa mohla fakticky prvýkrát venovať štúdiu jazyka a jeho dejín, pričom by sa jej nevnucoval sovietsky pohľad.

Zmenila sa aj situácia vo vzdelávacom systéme (1990 – 1994), čo je jeden z najdôležitejších faktorov vplývajúcich na postavenie jazyka: v školách sa začalo vyučovať v bieloruštine, učiteľom bieloruštiny sa začal vyplácať mesačný príplatok k platu, aj na vysokých školách sa objavujú tendencie vyučovať v bieloruštine, niektoré (hlavne pedagogické fakulty) úplne prešli na vyučovanie v bieloruštine. Treba podotknúť, že tento na prvý pohľad pozitívny jav mal i druhú stránku, pretože náhly prechod na iný vyučovací jazyk nebol pripravený – chýbali učitelia schopní učiť v bieloruštine aj učebné pomôcky a existoval rad ďalších problémov praktickej povahy. Ich náprava bola síce otázkou času, ale v danom momente zohrali svoju významnú zápornú úlohu vo vytváraní mienky spoločnosti o obrodení (Mečkovská, 1998, s. 74).

Opísané kultúrno-jazykové prostredie pôsobilo na väčšinu obyvateľstva nejednoznačne. V ruskojazyčnom prostredí sformovanom sovietskym obdobím sa vytvorila nevraživosť proti vlastnému jazyku. Prechod na bielorušti-

nu vo vyučovaní vyvolával nespokojnosť a protesty rodičov, ktorí hovorili po rusky. Niektorí nechceli uznať bieloruštinu za štátny jazyk, boli si istí, že bieloruština nie je schopná dostatočne a adekvátne nahradiť ruštinu vo všetkých sférach. Do tejto skupiny patrila i značná časť inteligencie a vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva.

Nezáujem o jazykové obrodenie bieloruštiny podporovala i nedoformovaná *idea národnosti* spojená so sovietskou mentalitou spoločnosti, ktorej väčšina sa stále považovala za príslušníkov Sovietskeho zväzu.⁴ Okrem toho bolo obdobie po rozpade Sovietskeho zväzu obdobím ekonomickej krízy a väčšina spoločnosti zažívala nostalgiiu po „zlatých časoch“ sovietskej stability. Inovácie spojené s návratom k bieloruskej kultúre a jazyku ľudia spájali s rýchlym a nečakaným poklesom životnej úrovne, považovali sa za súčasť poprevratových premien a prijímali sa ako vnucovanie. Ľudia riešili existenčné problémy a neprejavili schopnosť či ochotu uvedomiť si význam jazykovej otázky a národného obrodzenia. Obrodzenie vykonávala probielorusky naladená inteligencia, ktorá ešte nestihla rozšíriť svoje rady a zosilniť vplyv natoľko, aby mohla presadzovať idey v širokých vrstvách spoločnosti. (Na druhej strane táto inteligencia takisto urobila chybu, keď neprejavila dostatočnú empatiu pri aktuálnych problémoch väčšinovej spoločnosti.)

Ďalší vývoj sociolingvistickej situácie bol v neposlednom rade predurčený konaním politikov a politických strán, ktoré začali využívať uvedené okolnosti a hľadali podporu občanov, ponúkajúc im za odmenu napríklad možnosť vybrať si jazykovú formu vzdelávania – v bieloruštine alebo v ruštině. Okrem iného sa diskutovalo aj o zrovnoprávnení statusu ruštiny s bieloruštinou. To navrhoval aj Alexander Lukašenko pred prvým zvolením za prezidenta, keď vo svojom predvolebnom programe predpokladal „zaistenie reálnej možnosti každému občanovi Bieloruskej republiky myslieť a hovoriť tým jazykom, ktorý ovláda“ (Zaprudski, 2002).

Po nástupe Lukašenka do funkcie prezidenta v roku 1994 sa uvedená situácia zakončila realizáciou úspešného referenda v r. 1995, ktoré okrem iného zrovnoprávnilo ruštinu s bieloruštinou a krajinu vrátilok sovietskym symbolom (štátna vlajka a štátny symbol).

⁴ Tento faktor zohráva svoju úlohu dodnes, keď napr. v polovici roka 2006 sa zhruba 52 % obyvateľov považovalo za sovietskeho človeka (NISEPI, 2006).

Vzhľadom na to, že jazykom bežnej komunikácie je predovšetkým ruština, rovnoprávnosť oboch jazykov de iure spôsobuje nerovné postavenie jazykov de facto v prospech ruštiny, čo fakticky naznačuje pokračovanie procesu rusifikácie, ktorá tak hlboko zasiahla Bielorusko v období ZSSR. Zasa sa používa len jeden z dvoch jazykov, bez akejkolvek potreby používať ten druhý (Zaprudski, 2002).

Výsledkom toho je vytlačanie bieloruštiny zo stále väčšieho počtu sfér života spoločnosti, v ktorých už aj tak mala nepevné pozície. Sféra používania sa stále obmedzuje. V parlamente sa všetky dokumenty pripravujú iba v ruštine a do bieloruštiny sa väčšinou neprekladajú. Ústne prejavy v bieloruštine sa v parlamente takisto objavujú minimálne. Banky, obchodná sféra, súdy, milícia a i. používajú na vedenie dokumentácie ruštinu. Vzdelávací systém na tom nie je lepšie, keď zďaleka nie v každom bieloruskom meste funguje materská škola, kde by sa s deťmi hovorilo bielorusky, alebo dokonca základná a stredná škola, kde by sa učilo bielorusky. Vyučovanie v bieloruštine nie je ani na vysokých školách (s výnimkou niektorých špeciálnych predmetov alebo úzkych špecializácií).

K tomu sa pridáva pozícia vlády, ktorá od r. 1995 demonštruje ľahostajnosť k otázkam vývoja jazyka a potrebám občanov používajúcich bieloruštinu (Zaprudski 2000).

V súvislosti s tým treba zdôrazniť, že zatiaľ čo súčasná vláda bieloruštinu nepodporuje, opozícia národnú ideu a ideu bieloruštiny ako podmienky existencie bieloruského národa zaraďuje medzi svoje zásadné požiadavky. Jazyk a vzťah k nemu sa tak stal príznakom politickej orientácie politikov i obyvateľov.

Záver

Ako vyplýva z predchádzajúceho textu, politické a sociálne faktory v doterajšom vývoji bieloruštiny zohrávali rozhodujúcu úlohu a priamo alebo nepriamo ovplyvňovali vlastné jazykové procesy. Napríklad so spomenutou jazykovou reformou z r. 1933, ktorá mala skôr politické ako lingvistické účely, sa jazyk vyrovnáva dodnes, hovoriaci a lingvisti cítia potrebu riešiť sporné otázky, ale rozhodujúce kroky smerujúce k oddialeniu od ruštiny a návratu k normám, ktoré lepšie zodpovedajú bieloruštine, nevyhovujú súčasnej jazykovej politike. Niektoré z týchto faktorov mali rozhodujúci

význam pre ďalšiu existenciu jazyka: napríklad vytvorenie Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky dovolilo bieloruštine ukotviť svoje postavenie národného jazyka; referendum v r. 1995, ktoré bolo politicky motivované a viedlo k odstráneniu bieloruštiny z väčšiny sfér používania. Dnes sa dá hovoriť o výrazne znepokojujúcom stave bieloruštiny a jej ohrození susedným jazykom „veľkého národa“. Podporovaná nevyrovnanosť jazykov vedie nielen k zúženiu okruhu spoločnosti, ktorý ju bežne používa, ale spôsobuje aj to, že sa stáva pravidlom situácia, keď sa ruština ovláda ako základný jazyk, zatiaľ čo bieloruština sa ovláda skôr pasívne.

Taká veľká závislosť existencie bieloruštiny od vonkajších podmienok svedčí predovšetkým o jej nestálej pozícii. Pri uvažovaní o príčinách tohto javu sa musí počítať s niekoľkými dôležitými faktmi. Bieloruský spisovný jazyk dokončuje svoje formovanie iba na začiatku 20. storočia. Tak Prvé národné obrodenie, ako aj Druhé národné obrodenie mali síce veľký význam pre jazyk, ale obidve tieto obdobia boli príliš krátke na to, aby nimi založené tendencie získali dostatočný vplyv.

Po skončení politiky bielorusizácie bola novovzniknutá bieloruská elita zlikvidovaná a neexistovali podmienky na vznik novej: v ZSSR neexistovala, ba ani v súčasnosti neexistuje možnosť absolvovať vysokoškolské vzdelanie v bieloruštine. Dôležitým faktorom sa stalo aj ovplyvnenie spoločnosti sovietskou ideológiou, ktorá smerovala proti akejkoľvek individualizácii a ktorá nemohla pripustiť, aby sa u Bielorusov sformovalo uvedomenie toho, že mladý jazyk neznamena zlý, že mladá literatúra nie je signálom nízkej kvality, ale naopak, signálom toho, že sa musí ďalej rozpracúvať a vyvíjať, a že niektoré medzery nie sú podnetom na vznik komplexov z vlastného jazyka alebo literatúry, ale popudom na ich aktívnejšie vyplňanie. Naopak, vznikali deformované interpretácie dejín (vrátane dejín bieloruského národa) a propagovala sa nadradenosť ruského jazyka. Procesy rusifikácie prebiehali omnoho ľahšie v národe, ktorý nestihol sformovať výrazný pocit národnej individuality, na čo nadviazalo aktívne formovanie mentality sovietskeho človeka, ktorého vlasťou mal byť Sovietsky zväz a jazykom ruština. Dôležitá je aj blízkosť ruského jazyka s bieloruštinou a stála prítomnosť ruského kultúrneho vplyvu na úkor bieloruského v podmienkach dominancie ruského jazyka. Na príklade oboch obrození prax predsa len ukázala, že bieloruský jazyk je za predpokladu vytvorenia priaznivých podmienok

schopný realizovať svoj potenciál. Vznik takých podmienok, respektíve budúcnosť bieloruštiny však záleží na prístupe politikov i celej spoločnosti.

LITERATÚRA

CYCHUN, H. A.: „Trasjanka“ jak abjekt linhvistyčnaha dasljedvaňnia. In: Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja. Minsk 1998.

KANDYBOVIČ, S.: Razhrom nacyjanal'naha ruchu u Bělarusi. In: Bělaruski histaryčny ahljad. Minsk 2000. <http://txt.knihi.com/historyja/razhrom.html>

KARSKI, R. J.: Bělarusy. Minsk 2001.

MIHALISKO, K.: Belarus: retreat to authoritarianism. In: Dawisha, K., Parrott, B. (eds.) Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova. Cambridge: 1997.

MEČKOVSKAJA, N. B.: Bělorusskij jazyk: sociolingvističeskije očerki. München: VERLAG OTTO SANGER 2003.

MEČKOVSKAJA, N. B.: Jazykovaja situacija v Bělarusi: etičeskije kollizii dvujazyčija. In: Sacyjakul'turnaja prastora movy (sacyjal'nyja i kul'turnyja aspekty vyučennja bělaruskaj movy). Minsk: Vědy 2000. http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/brama/prastora/prastora_01.htm

MEČKOVSKAJA, N. B.: Status i funkcii ruskogo jazyka v poslednich zakonach o jazyke. In: Russian Linguistics, 1992, č. 16.

MJAČKOUSKAJA, N. B.: Sciplaje abajannie akademizmu: sacyjalinhvistyčnyja matyvy na staronkach „Bělaruskaj linhvistyki“ (1986 – 1996). In: Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja. Minsk 1998.

NISEPI (Nězavisimyj institut socialno-ekonomičeskich i poličičeskich issledovanij). 2006. (<http://iiseps.org>).

SJAMJEŠKA, L. I.: Sacyjal'na-palityčnyja aspekty funkcijanavannia bělaruskaj litaraturnaj movy u druhoj palově XX st. In: Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja. Minsk 1998.

ŠKRABA, I. R.: Evalucyjnyja pracesy u bělaruskaj hramatycy u suvrazi z problemaj normy. In: Bělaruskaja mova u druhoj palově XX stahoddzja. Minsk 1998.

ŠAKUN, L. M.: Historyja bėlaruskaj litaraturnaj movy. Minsk 1984.

ZAPRUDNIK, J.: Belarus: at a crossroads in history. Boulder 1993.

ZAPRUDSKI, S.: Hramadskaje scvjardženně bėlaruskaj movy i parušenni pravou bėlaruskamounych ljuďzej. In: Aňamjenně. Z kroniki zniščennja bėlaruskaj movy. Vilňa: Gudas 2000. <http://txt.knihi.com/mova/aniamiennie/index.html>

ZAPRUDZKI, S.: Mounaja palityka u bėlorusi u 1990-ja hady. In: Arche, 2002, č. 1 (21). <http://arche.bymedia.net/2002-1/zapr102.html>

ZAPRUDSKI, S.: Nějubilejnyja dumki z nahody jubilejnych vydanňav movaznaučaj spadčyny. In: Bělaruski histaryčny ahljad, 2003, diel 10, zošit 1 – 2 (18 – 19). <http://txt.knihi.com/bha//10/zapr10.htm>

JANA LEVICKÁ

Efektívna komunikácia, t. j. výmena a prenos informácií, sa predovšetkým v odborných kruhoch nezaobíde bez jednoznačného jazyka, spoľahlivo formulujúceho metódy a výsledky najnovších výskumov. Opakom takéhoto vyjadrovania je priveľký komunikačný šum v podobe príliš variantného terminologického aparátu, ktorý zažíva ne jeden jazyk v mnohých vedných oblastiach. V takom prípade je imperatívom systematická starostlivosť o terminológiu daného odboru. Tá zahŕňa viacero etáp, počnúc deskripciou cez harmonizáciu pojmového a následne aj terminologického systému, končiac unifikáciou, normalizáciou či štandardizáciou terminologických jednotiek (Levická, 2005). V ideálnom prípade sa starostlivosť o terminológiu uskutočňuje nielen na podnet politických inštitúcií a z iniciatívy lingvistických centier, teda takpovediac zhora, ale najmä na horizontálnej úrovni v jednotlivých odborných obciach, t. j. medzi primárnymi používateľmi odborných kódov, ktorí by mali mať najväčší záujem o funkčnú a transparentnú komunikáciu.

Unifikácia terminológie predpokladá centralizovanie a koordináciu terminologickej práce, ktorá, ako píše R. Dubuc (1972, s. 203), zahŕňa zhromažďovanie existujúcich terminologických zdrojov v akejkoľvek forme, presadzovanie systematického a metodického prístupu k terminologickej práci vo všetkých oblastiach a sprístupnenie existujúcich, ako aj rodiacich sa terminológií širokej verejnosti v čo najkratšom čase. V súčasnosti všetky vymenované činnosti dokážu zabezpečiť práve terminologické databázy.

1. Vymedzenie termínu a pojmu terminologická databáza

Variantnosť existuje už pri samotnom pomenovaní pojmu *terminologická databáza* a pri nejednotnom používaní a chápaní jeho jednotlivých jazykových označení, čo svedčí jednak o postupnom konštituovaní tohto pojmu a jednak o používaní nielen rôznymi odborníkmi, ale aj laikmi.

V slovenčine sa používajú hneď tri termíny (*terminologická banka*, *terminologická databanka*, *terminologická databáza*¹), obdobná situácia je vo

¹ Slovenské internetové stránky najčastejšie hovoria o *terminologickej databáze*, v angličtine vykazujú najvyššiu frekvenciu termín *term bank* a *terminology database*, kým vo francúzštine

francúzštine (*banque de terminologie, banque de termes, base de données terminologiques*). Angličtina disponuje až štyrmi odbornými pomenovaniami (*terminological data bank, terminological database, terminology database, term bank*).

Podľa normy ISO 1087-1: 2000 *terminologická banka* je „banka dát, ktorá obsahuje terminologické údaje“ a *terminologická databáza* sa definuje ako „databáza, ktorá obsahuje terminologické údaje“².

S. Pavelová a D. Noletová v príručke *Handbook of terminology* (2001), ktorá vznikla pri tvorbe kanadskej terminologickej databázy Termium, považuje *terminologickú banku* (resp. *terminological data bank*) za nadradený termín, keďže ju tvorí niekoľko navzájom prepojených databáz³, ktoré môžu naraz používať viacerí terminológovia⁴.

M. Rogersová (2006, s. 588) rozlišuje medzi *term banks* (ktoré sa pôvodne nazývali *terminological data banks* alebo *terminology data banks*) a *termbases* (tie sa podľa nej niekedy stotožňujú s *terminological database* alebo *terminology database*). Prvé zvyčajne označujú počítačovo spracovaný celok terminologických údajov (napr. termínov, definícií, informácie o používaní atď.) vytvorený a uchovávaný vo veľkých organizáciách. Druhé sú podľa nej bežnejšie a majú za následok to, čo možno nazvať demokratickou terminologickými zdrojov⁵. Priznáva však, že rozdiely medzi nimi sa v praxi stierajú.

Podobne aj S.-E. Wright a G. Budin (2001, s. 878) hovoria o spojení *term banks* ako o databankách zhotovených na mieru, ktoré majú často „zložitej-

banque de terminologie a base de données terminologiques. I. Masár (1991, s. 165) používa termíny *terminologická banka* a *banka termínov* ako synonymné a definuje ich ako „systematický automatizovaný slovník pojmov a termínov, ktorý môže byť vo veľmi krátkom čase odpovedať na základné otázky vzťahujúce sa na konkrétny termín, byť v relatívne dlhšom čase poskytnúť informácie o terminologickom súbore v istej oblasti vedy a techniky“.

² T. j. údaje, ktoré sa vzťahujú na pojmy alebo na ich označenia.

³ Database – a collection of logically interrelated data accessible using appropriate software.

⁴ Data bank – a collection of interrelated databases organized in such a way that it can be consulted by many users.

⁵ Kľúčovým rozlišovacím príznakom medzi týmito dvoma typmi je podľa nás reprezentatívnosť, resp. jej absencia v prípade terminologických databáz vytváraných malými kolektívami a najmä jednotlivcami, napríklad prekladateľmi, pretože na rozdiel od koncepčne a systematicky budovanej databázy sa prekladateľské terminologické pamäte viažu na terminológiu konkrétnych odborných textov od konkrétnych klientov.

šie funkcie [...] než databázy“ vrátane „najrôznejších aplikácií, interaktívnu štruktúru záznamov“ a väčšiu komplexnosť a rozsah.

K.-D. Schmitz vo svojej stati o terminológii a terminologických databázach v *Encyclopaedia Language and Linguistics* (2006) používa termín *terminological data banks*, pričom v zátvorke sa objavuje konkurenčný termín *term banks*. Navyše jedna z podkapitol má názov *Terminology databases*. Ani jeden z týchto termínov však autor nedefinuje.

Aj na základe skutočnosti, že dve z najväčších databáz – IATE a Terminusium – sa všade uvádzajú ako *database*, prikláňame sa k termínu *databáza* a Sagerovej definícii (1990, s. 169), podľa ktorej terminologická databáza je „súbor odborných terminológií uchovávaný v počítači, zahŕňajúci nomenklatúry, štandardizované termíny a lexikalizované syntagmy spolu s identifikačnou informáciou ich zdroja. Možno ho kedykoľvek použiť ako jedno- alebo viacjazyčný referenčný slovník, ako základ pri tvorbe slovníkov, ako prostriedok na kontrolu správneho používania termínov a ich tvorby a takisto ako doplnkový nástroj informačných a dokumentačných technológií“. Z jeho definície vyplýva dôraz na mnohorakosť funkcií a snaha uspokojiť všetky cieľové skupiny databázy. Nepriamo tak naznačuje M. Rogersovou explicitne vyjadrenú inštitucionálnosť databázy, t. j. že ju vytvárajú a uchovávajú veľké organizácie.

1.1. Základné charakteristiky databázy

O charaktere, cieľoch, kvalite a spoľahlivosti databázy vypovedá predovšetkým jej

1. makroštruktúra, t. j. **logické usporiadanie**, ktoré zväčša odráža pojmový systém jednotlivých odborov;
2. mikroštruktúra, t. j. **obsah** jej jednotlivých terminologických záznamov;
3. **metodológia tvorby** terminologického záznamu a **zdrojov**, z ktorých sa terminologické informácie čerpali.

1.2. Funkcie terminologickej databázy ako nástroja terminologického manažérstva

Z hľadiska všeobecnej lingvistiky má terminologická databáza

- A. preskriptívnu funkciu: umožňuje **unifikáciu** terminológií a sprístupnením databázy širokej verejnosti zabezpeču-

je a uľahčuje aj **presadzovanie** už štandardizovaných terminológií;

- B. deskriptívne funkcie:
1. ponúka možnosť mapovania stavu a vývoja terminológií a zároveň okamžitú **aktualizáciu, modifikáciu a dopĺňanie** terminologických údajov;
 2. umožňuje vytvárať rôzne výstupy, v prvom rade **tematické glosáre a slovníky**.

Z terminologického hľadiska terminologická databáza

1. uľahčuje **koordináciu** terminologických aktivít;
2. predstavuje **referenčný zdroj** informácií odborného i lingvistického charakteru – jednak pre odbornú verejnosť, jednak pre lingvistov, prekladateľov a v neposlednom rade aj pre laikov z radov širokej verejnosti.

1.3. Terminologické databázy v zahraničí

Prvé databázy vznikali v 60. a 70. rokoch 20. storočia a niektoré z nich fungujú po viacerých generálnych revíziách dodnes. Sú samozrejmom súčasťou mnohých medzinárodných organizácií, ako je Európska únia (*IATE*), vládnych inštitúcií (francúzsky *AFNOR*, kanadské *Terminium* alebo quebecká databáza *Grand dictionnaire terminologique*) či súkromných spoločností, ako je napríklad Siemens (*TEAM*) alebo Microsoft.

V súčasnosti poskytujú mnohé z veľkých databáz svoje služby buď zadarmo, alebo za odplatu, prostredníctvom internetu alebo na CD nosičoch. Ich veľkosť v nejednom prípade presahuje hranicu niekoľkých miliónov termínov z rôznych oblastí. V skratke predstavujeme tri najväčšie:

1.3.1. Európska únia: IATE (InterAgency Terminology for Europe) a Eurodicautom

Medziinštitucionálna terminologická databáza *IATE*⁶, ktorá sa po skúšobnej neverejnej prevádzke sprístupnila verejnosti v roku 2007, pozostáva z upraveného a zlúčeného obsahu troch hlavných databáz, ktoré doteraz slú-

⁶ <http://iate.europa.eu/iatediff/SearchByQueryLoad.do?method=load>

žili Európskemu parlamentu, Európskej komisii (*Eurodicautom*) a Európskej rade spolu s ďalšími menšími databázami predovšetkým ako pomôcka pri tvorbe, preklade a revízii európskej legislatívy. Po prvý raz v existencii terminologickej práce v európskych štruktúrach sa spracúvajú a do databázy vkladajú slovenské termíny vyskytujúce sa v európskej legislatíve. Počet terminologických záznamov sa odhaduje na 10 miliónov.

Eurodicautom – už neudržiavaná a neprístupná databáza Európskej komisie – bola zo všetkých európskych databáz najväčšia a obsahovala vyše 5,5 milióna termínov v 11 jazykoch Európskej únie.

1.3.2. Kanadské databázy

V Kanade sa problematika terminológie stala súčasťou federálnej politiky rozvoja úradných jazykov ako odpoveď na naliehavú potrebu prekladateľského sektora tohto bilingválneho štátu, preto sa terminologické aktivity na celoštátnej úrovni zameriavajú na traduktológiu. Koordináčnym orgánom sa stala Centrálna prekladateľská jednotka, ktorá spravuje terminologickú databanku Termium a zároveň riadi prácu terminologických komisií v rámci projektu harmonizácie a štandardizácie terminológie. Termium sa orientuje na adresátov Severnej Ameriky, preto sa terminologické záznamy vyplňajú francúzskymi, anglickými a španielskymi terminologickými údajmi. Počet terminologických záznamov tejto databázy už presiahol 3,5 milióna, zatiaľ čo pôvodný zámer počítal len so 100 000 až 300 000 dvojjazyčnými terminologickými záznamami. Termium kladie dôraz na reálne používanie termínov, čo dokladá autentickými citáciami zo spoľahlivých textov, pričom slovom *spoľahlivý* chápe „kompetentne napísaný text“⁷.

V Quebecu zažila terminológia raketový rozvoj v 60. rokoch 20. storočia po prijatí zákonov na podporu a rozvoj francúzštiny, ktorých cieľom bolo zvýšiť prestíž jazyka a rozšíriť jeho odbornú slovnú zásobu, čím by sa dosiahlo pofrancúzštenie priemyselného sektora. Quebecká databáza ***Grand dictionnaire terminologique*** preto mala a má za úlohu napomôcť rozvoj francúzskeho jazyka v anglicky hovoriacej Severnej Amerike vytváraním nových termínov a ich zavádzaním do praxe. Podobne ako Termium aj que-

⁷ Podľa validačných kritérií prijatých Ženevskou medzinárodnou konferenciou o terminológii v decembri 1969.

becká databáza v súčasnosti obsahuje vyše 3,5 milióna záznamov, pričom ročne sa podľa štatistik Quebeckého úradu pre francúzsky jazyk obohatí o približne 40 000 nových termínov a desaťtisíce záznamov sa podarí aktualizovať. Cieľom databázy je v prvom rade štandardizácia a rozvoj francúzskeho jazyka v odbornej komunikácii, no napriek tomu obsahuje aj anglické termíny a definície.

1.4. Terminológia na Slovensku

Po roku 1989 Slovensko zaznamenalo najväčší nezáujem o terminologickú činnosť za celé povojnové obdobie, no napriek tomu sa sporadicky objavovali a objavujú kvalitné prekladové či výkladové odborné slovníky, diplomové a dizertačné práce, ako aj príspevky k teórii terminológie.

V niektorých vedných oblastiach si však nielen uvedomovali nevyhnutnosť terminologického manažérstva, ale sami ho aj uskutočňovali a uskutočňujú, čo dokazuje vybudovanie terminologickej databázy napríklad v Národnej banke Slovenska a v Slovenskom ústave technickej normalizácie. Ide však o čiastkové databázy so špecifickými, úzko zameranými cieľmi bez prístupnosti verejnosti. V prvom prípade je to interná pomôcka pre zamestnancov NBS a v druhom prípade snaha normalizovať terminológiu pre potreby tvorby a prekladu technických noriem. Za zmienku stojí aj anglicko-slovenský odborný slovník Výskumného ústavu spojov z Banskej Bystrice zameraný na terminológiu z oblasti poskytovania poštových služieb a služieb elektronických komunikácií či aktivity Výskumného ústavu dopravného v Žiline v súvislosti s terminológiou právnych predpisov EÚ a predpisov Európskej hospodárskej komisie OSN v doprave. Výsledky týchto dvoch projektov sú prístupné verejnosti prostredníctvom internetu⁸.

Ďalší podnet na urýchlené začatie intenzívnej starostlivosti o slovenské odborové terminológie prišiel spolu s procesom aproximácie slovenskej legislatívy s legislatívou EÚ a jej prekladom do slovenčiny. Napriek deklarovanej snahe o revíziu a terminologické konzultácie každého preloženého textu Centrálna prekladateľská jednotka nevyužila jedinečnú príležitosť začať so systematickou terminologickou prácou, čo má za následok vysokú nekonzistentnosť textov európskej legislatívy.

⁸ <http://www.vus.sk/iecd/new/Vyklad.asp>

Keďže ani tri roky po vstupe Slovenska do Európskej únie sa situácia nezlepšila, Generálne riaditeľstvo Európskej komisie pre preklad prišlo s iniciatívou Slovenskej terminologickej siete⁹, ktorá chce konkrétnymi terminologickými projektmi prispieť k unifikácii terminologických systémov.

1.5. Predpoklady na tvorbu centralizovanej multiodborovej terminologickej databázy na Slovensku

Potrebu koordinácie terminologickej činnosti zakotvuje **Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky**¹⁰, ktorú schválila vláda SR vo februári 2001, pričom vybudovanie terminologickej databázy v rámci ochrany a rozvoja slovenského jazyka považuje za jednu z prioritných úloh. Text koncepcie uvádza, že „štát si musí zachovať vplyv na jazykovú politiku vrátane jazykovej výchovy. Musí zaručovať ochranu a rozvoj štátneho jazyka, [...] na rozširovanie a popularizáciu vedeckých poznatkov o slovenčine, na vydávanie potrebných jazykových príručiek, terminologických či prekladových slovníkov, učebníc slovenského jazyka a literatúry atď.“¹¹ V časti C nazvanej Terminológia a terminologické komisie sa píše, že „prvoradou požiadavkou je v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti **vybudovať banku termínov** a sprístupniť ju v elektronickej podobe. Je to finančne i personálne náročná úloha vyžadujúca medzirezortnú spoluprácu. Najlepšie odborné predpoklady na budovanie banky dát má jazykovedný ústav“.

Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk síce presne charakterizuje stav terminológie na Slovensku a deklaruje spoločenskú závažnosť projektu centrálnej terminologickej databázy, no konkrétne kroky k jej realizácii kompetentné orgány doteraz neurobili.

Z uvedeného jasne vyplýva, že súčasná situácia vyžaduje **centralizáciu** existujúcich terminologických zdrojov, **koordináciu** terminologickej práce, čo predpokladá **kommunikáciu** a **konsenzus** medzi jednotlivými používateľmi terminológie.

⁹ Pozri <http://www.slovenskaterminologickasiet.eu/> alebo LEVICKÁ, Jana: Zakladajúca konferencia Slovenskej terminologickej siete. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, s. 53 – 55.

¹⁰ Koncepciu vypracoval odbor literatúry, knižnej kultúry a štátneho jazyka MK SR.

¹¹ <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/koncepcie-starostlivosti-o-statny-jazyk>

2. História projektu Slovenskej terminologickej databázy a jeho ciele

Súčasná iniciatíva Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, osobitne oddelenia Slovenského národného korpusu, v oblasti terminológie zameraná na ustaľovanie terminologického aparátu jednotlivých vedných odborov sa už viackrát deklarovala na vedeckých fórach v súvislosti s vytvorením všeobecnej databázy prístupnej širokej verejnosti (Levická, 2006 a 2005). Tento typ databázy má všetky predpoklady stať sa prostriedkom na centralizáciu terminologických informácií a koordináciu terminologických aktivít a zároveň ašpiruje aj na vytvorenie priestoru na výmenu informácií a komunikáciu všetkých aktérov procesu terminologickej harmonizácie, v rámci ktorého by bolo zároveň možné dospieť ku konsenzu v prípade sporných otázok.

Projekt Slovenskej terminologickej databázy (ďalej len STD) sa začal koncom roka 2005 prípravnou fázou v podobe analýzy terminologických činností na Slovensku po roku 1989 a následným vypracovaním koncepcie. Štúdium súčasných trendov v terminologickom manažérstve a vývoj terminologických databáz ukázal, že pre potreby slovenskej odbornej i laickej verejnosti je optimálne vytvoriť databázu na korpusovom základe s použitím tezauru EUROVOC ako klasifikačného systému a 11-položkového terminologického záznamu.

2.1. Štruktúra a obsah terminologických záznamov

Ako píše P. Faberová (2006, s. 40), konečným cieľom akéhokoľvek terminologického zdroja je uľahčovať získavanie informácií a poznatkov a podporovať ich výmenu. Preto informácie obsiahnuté v terminologických záznamoch musia byť vnútorne, ako aj navonok konzistentné, t. j. kompatibilné s ostatnými záznamami databázy. Konzistentnosť v jej chápaní predstavuje harmonický tok informácií, prepojenie a usporiadanie jednotlivých zložiek väčšieho celku, ktorým je v tomto prípade databáza¹².

V projekte STD sa táto zásada konzistentnosti premietla do úsilia o skĺbenie formy a obsahu jednotlivých záznamov, k čomu by mali prispieť aj pravidlá editovania. Z obsahovej stránky by mali predovšetkým vylúčiť du-

¹² Coherence signifies the harmonious flow of information, cooperation and order among the components of a larger entity, which in this case would be the knowledge resource.

plicitu terminologických informácií, zabezpečiť princíp komplementarity jednotlivých položiek jedného terminologického záznamu a v prípade definícií odstrániť cirkularitu.

V snahe zaistiť túto dvojité konzistentnosť sa pri navrhovaní štruktúry terminologického záznamu vychádzalo z prieskumu kategórií terminologických záznamov jednotlivých svetových databáz¹³ a najmä z normy STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava.¹⁴ V súlade s overenými postupmi terminologickej *praxe sa* zvažila relevantnosť jednotlivých položiek vzhľadom na cieľového používateľa (potreby terminológa, odborníka, prekladateľa, pedagóga či laika sa pri vyhľadávaní v databáze rôznia) a reálne možnosti projektu. Pri výbere jednotlivých položiek a klasifikácii ich dôležitosti sa prihliadalo aj na výsledky prieskumu potrieb prekladateľov na odborných fórach v roku 2005. Výsledný terminologický záznam pozostáva z 11 položiek, pričom 7 z nich sa považuje za povinné: termín, oblasť, definícia, zdroj definície a kontextu a príbuzné termíny¹⁵:

termín	<i>termín</i>
synonymum	<i>synonymum</i> alebo <i>synonymá</i> heslového termínu oddelené čiarkou, pričom sa za synonymum považuje aj <i>skratka</i> , <i>ortografický</i> či <i>syntaktický variant</i>
oblasť	oblasť, do ktorej sa termín zaraďuje na základe deskriptorov poslednej verzie tezauru Eurovoc 4.2.
definícia	definícia heslového termínu zastupujúceho pojem; preferuje sa tzv. <i>intenzionálna definícia</i> , ktorá sa skladá z najbližšieho nadradeného termínu/pojmu a špecifických príznakov, teda usúvzťažňuje pojem/termín s jedným pojmom/termínom alebo viacerými inými pojmi/termínmi

¹³ Bez ohľadu na účel a cieľového adresáta všetky analyzované databázy obsahujú tieto údaje: 1) termín a definíciu/výklad (IATE a Eurodicautom len fakultatívne), 2. oblasť, 3. zdroj, 4. synonymá, 5. cudzojazyčný ekvivalent.

¹⁴ Norma STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava stanovuje zloženie terminologického záznamu, ktorý sa skladá z údajov o termíne (lingvistická stránka), pojme (odborná stránka) a tvorbe samotného záznamu (administratívna stránka).

¹⁵ Opis jednotlivých zložiek terminologického záznamu možno nájsť aj na webovej stránke projektu <https://data.juls.savba.sk/std> pod názvom *Legenda terminologického záznamu*.

zdroj	zdroj definície vo forme skráteného bibliografického záznamu: AUTOR: NÁZOV DIELA, ROK VYDANIA, prípadne adresa webovej stránky
kontext	text, ktorý obsahuje doplňujúce informácie o pojme alebo dosvedčuje používanie termínu
zdroj	zdroj kontextu vo forme skráteného bibliografického záznamu: AUTOR: NÁZOV DIELA, ROK VYDANIA, prípadne adresa webovej stránky
spoľahlivosť	naznačuje pragmatický charakter termínu, pričom je možné vybrať niektorý z týchto kvalifikátorov: odporúčaný, nesprávny, zastaraný, normalizovaný, navrhovaný, legislatívny, neologizmus; počíta sa aj s možnosťou <i>nuľového</i> kvalifikátora
príbuzné termíny	vkladajú sa predovšetkým hierarchicky nadradené/podradené termíny alebo hierarchicky rovnocenné termíny
ekvivalent	terminologické ekvivalenty v cudzích jazykoch, ktorých spoľahlivosť a záväznosť vzhľadom na obmedzené možnosti projektu a jeho náročnosť nemožno zabezpečiť ani zaručiť; primárny je anglický ekvivalent, v prípade rozdielov v terminológii aj český
poznámka	priestorovo ohraničený komentár autora/autorov záznamu, ktorý nepatrí do ostatných položiek; má charakter doplnkovej informácie ku ktorejkoľvek časti terminologického záznamu
URL	relevantné URL, vzťahujúce sa na heslový termín, uvádza sa podľa možnosti odkaz na stránky s pravdepodobnosťou dlhodobej existencie (napr. stránky vládnych a iných verejnoprávnych inštitúcií, univerzít, akademických pracovísk)

Vzhľadom na nejednoznačné chápanie niektorých terminologických údajov, konkrétne ide o definíciu, kontext, príbuzné termíny, kvalifikátory, ekvivalent a poznámku, môže ich výber a vkladanie do terminologického záznamu predstavovať problém. Z tohto dôvodu je nevyhnutné presne určiť ich povahu.

A. Definícia predstavuje mikrosystém skladajúci sa z hierarchizovaných príznakov pojmu a ich vzájomných vzťahov. Ako kľúčová informácia každého terminografického projektu slúži zároveň na **odlíšenie príbuzných pojmov** a umožňuje aj **identifikovať miesto** pojmu definovaného v rámci konkrétneho pojmového systému, pričom je špecifická pre každú odbornú oblasť¹⁶.

Najznámejším druhom definície je aristotelovská definícia uvádzajúca najbližší nadradený druh pojmu a špecifické príznaky, teda usúvzťažňuje pojem/termín s jedným alebo viacerými inými pojmami/termínmi. Ide o tzv. ideálnu definíciu, ktorá sa v praxi všeobecnej lexikografie vždy prezentovala ako vzor, pričom by mala zodpovedať viacerým kritériám. V súčasnosti sa najčastejšie uvádza ako **intenzionálna (klasická) definícia**¹⁷. Nevylučuje sa však, že STD bude obsahovať aj iné typy definícií v závislosti od potrieb a charakteru konkrétnej vednej oblasti, napríklad partitívne, funkčné, procesuálne či extenzionálne definície.

Podľa S. Pavelovej a D. Noletovej (2001, s. 47) definícia patrí k tzv. textovým dokladom terminologického záznamu spolu s kontextom, poznámkami a príkladmi. Tieto textové doklady by nemali opakovať rovnaké informácie, ale by sa mali vzájomne dopĺňať, keďže ich úlohou je pomôcť používateľovi pochopiť pojem, na ktorý termín odkazuje, a prirodzene, čiastočne aj časť pojmovej sústavy, do ktorej sa zaraďuje.

B. Kontext sa v terminológii (ISO 1087-1: 2000) definuje ako „text, ktorý ilustruje používanie pojmu alebo ktorý dosvedčuje používanie pomenovania“, prípadne (ISO 12620: 1995) ako „text ilustrujúci termín v jeho jazykovom prostredí“.

V rámci cieľa terminologického výskumu alebo výsledného terminologického projektu sa rozoznávajú štyri druhy kontextov: definičný, encyk-

¹⁶ Podľa A. Reya (1992, s. 99) sa pri formulovaní definícií musia v rámci disciplín prírodných a technických vied dodržiavať existujúce zvyklosti, preto sa definície toho istého pojmu od rôznych autorov či v jednotlivých slovníkoch veľmi podobajú. Na druhej strane v spoločenských, ekonomických a právnych vedách je diverzita definícií jedného pojmu obrovská, pričom sa odvíja od historického, kultúrneho a právneho kontextu inštitúcie alebo krajiny, v ktorej sa pojem používa.

¹⁷ **Intenzionálna definícia** – najbližší nadradený pojem k definiendu (tzv. *genus proximum*, trieda, do ktorej heslové slovo/termín vstupuje ako prvok) a k tomu minimálne jeden rys charakteristický pre definiendum (tzv. *differentia specifica*, ktoré vyjadrujú odlišnosť/odlišnosti od iných členov tej istej triedy).

lopedický, lingvistický a jazykový, pričom treba podotknúť, že v mnohých prípadoch sa rozdiely medzi poslednými dvoma stierajú. *Definičný kontext* „obsahuje podstatné informácie o pojme“¹⁸, ale na druhej strane nevykazuje formálne stránky vyžadované pri definícii (ISO 12620: 1995). V prípade, že sa tento kontext rozširuje aj o ďalšie charakteristiky pojmu, označuje sa ako *encyklopedický kontext*.

Lingvistický kontext predstavuje doklad zvyčajného použitia termínu a jeho správania v jazyku – najčastejšie vypovedá o syntaktických konštrukciách a najcharakteristickejších kolokáciách, v ktorých sa heslový termín vyskytuje.

Napokon je tu *jazykový kontext*, ktorý možno stotožniť s lexikografickým *príkladom* alebo *exemplifikátom*. Predstavuje textový doklad existencie termínu, no neobsahuje pojmové či jazykové informácie.

Pokiaľ ide o relevantnosť uvedených druhov kontextov, najdôležitejší je definičný kontext, ktorý hrá v terminologickom zázname nezastupiteľnú úlohu v prípade neexistencie funkčnej definície. V projekte STD, ktorý má ambíciu osloviť nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť, nemožno prehliadnuť význam encyklopedického kontextu.

C. Zahrnutie kvalifikátorov vyjadrujúcich pragmatické a štylistické charakteristiky termínu sa musí v súčasnosti zväziť pri každom projekte terminologickej databázy. Ide síce o doplnkový údaj, pomáha však používateľovi zaradiť a použiť termín v adekvátnej komunikačnej situácii, prípadne ho upozorniť na temporálny štatút terminologickej jednotky. Pomerne podrobne je táto problematika rozpracovaná v normách ISO, napríklad v norme *ISO 12620: 1995*, ktorá uvádza týchto sedem kvalifikátorov termínu:

1. *standardized* (normalizovaný),
2. *preferred* (odporúčaná),
3. *admitted* (tolerovaná),
4. *deprecated* (neodporúčaná),
5. *superseded* (nahradený),
6. *legal* (právny),
7. *regulated* (definovaný zákonom alebo vládnym nariadením; zákonný).

¹⁸ Za podstatné informácie sa považujú základné príznaky objektu, jeho funkcia/funkcie, dôsledky udalosti/deja a pod.

Metodológia terminológie z dielne švajčiarskej spoločnosti *Conférence des Services de traduction* z roku 2002 *Recommandations relatives à la terminologie* rozoznáva päť binárnych opozícií kvalifikátorov, pričom oproti norme ISO rozoznáva navyše tieto kvalifikátory:

1. *officiel/non officiel* (oficiálny/neoficiálny),
2. *désuet/nouveau-néologisme* (zastaraný/nový – neologizmus),
3. *confirmé/non confirmé – proposition* (doložené použitie/nedoložené použitie – navrhovaný).

Projekt STD predpokladá možnosť výberu z týchto ôsmich kvalifikátorov: *odporúčaný*¹⁹, *nesprávny*, *zastaraný*, *normalizovaný*²⁰, *navrhovaný*, *frekvencovaný*, *legislatívny*²¹, *neologizmus*. Krátko po začatí skúšobnej prevádzky sa potvrdilo, že počet a typ kvalifikátorov je dobré upravovať podľa potreby. V novej verzii databázy sa totiž výber kvalifikátorov rozšíri o ďalšie dva: eurolegislatívny a profesionalizmus.

D. Príbuzné termíny. V tejto časti terminologického záznamu sa môžu nachádzať termíny, ktoré sú s heslovými termínmi vo vzťahu

1. hierarchie – zahŕňajú predovšetkým vzťahy na princípe druhovosti (druh/typ), kam sa zaraďujú **hyperonymá** a **hyponymá** (nadradené/podradené termíny), a inklúzie (**časť**, teda **partitívne** alebo **meronymické vzťahy**²², ktoré možno ďalej členiť na objekt/prvok, celok/zložku, hmotu/výsek, objekt/zložku, činnosť/fázu atď);

2. nehierarchie – **antonymá** (vyjadrujú kontrast), **izonymá/kohyponymá** (vyjadrujú zhodu alebo rovnakú úroveň v rámci hierarchie).

Navyše vďaka technickým možnostiam sú všetky príbuzné termíny v zázname hyperlinkami, takže používateľ má ihneď k dispozícii doplnkové informácie o samotnom termíne, ako aj o časti terminologickej sústavy, do ktorej termín prináleží.

E. Pole vyhradené cudzojazyčným ekvivalentom sme zaradili k fakultatívnym, a to z toho dôvodu, že uvedenie ekvivalentu považujeme za neúplnú, niekedy až bezvýznamnú informáciu, ak ho nesprevádza aspoň definícia v danom jazyku. Vzhľadom na obmedzené možnosti projektu a jeho nároč-

¹⁹ Termín schválený a odporúčaný terminologickou komisiou ISO 12620: 1995.

²⁰ Termín definuje norma/norma.

²¹ Termín definuje zákon alebo vyhláška.

²² Z gréckeho *meros* – časť.

nosť takáto obsiahlosť v prípade cudzojazyčného ekvivalentu neprichádza v STD do úvahy. V kultúrne determinovaných odborných oblastiach, ako je napríklad právo, navyše sa vynára ďalšia komplikácia – jedinečnosť právneho systému konkrétnych jazykových spoločností, čo neprípúšťa alebo výrazne sťažuje vzájomnú ekvivalentáciu existujúcich termínov, napríklad anglickej a slovenskej právnej terminológie.

F. Posledné políčko s pracovným názvom **poznámka** je určené na priestorovo ohraničené informácie alebo komentár autora, resp. autorov záznamu, ktorý nepatrí do ostatných položiek. Norma ISO 1087-1: 2000 ju definuje ako výpoveď obsahujúcu doplnkové informácie ku ktorejkoľvek časti terminologického záznamu²³.

2.2. Korpusová báza projektu STD

Korpusový základ projektu STD má dvojité opodstatnenie – zázemie **oddelenia Slovenského národného korpusu**²⁴, v ktorom koncepcia vznikla, a predovšetkým súčasný príklon terminológie ku skúmaniu terminologických sústav na základe reprezentatívnej vzorky odborných textov, teda nie na podklade malých glosárov a individuálnej excerpcie ad hoc. Textová informácia totiž poskytuje jediné spoľahlivé údaje potrebné na tvorbu a revíziu terminologických záznamov a zároveň svedčí o zmenách v terminologických sústavách.

Koncepcia STD predpokladá využitie **primárnych odborných textov** Slovenského národného korpusu a ich postupné doplnenie o texty odporúčané odborníkmi danej oblasti so zreteľom na dátum ich vzniku. Práve tieto texty sa plánujú využiť na automatickú extrakciu termínov ako zdroj definícií a kontextov.

2.3. Makroštruktúra STD

Makroštruktúrou STD rozumieme klasifikačný systém, pomocou ktorého sa budú triediť a organizovať jednotlivé terminologické záznamy databázy. Jeho výber determinovala predpokladaná spolupráca s už spomínanou cen-

²³ Note – énoncé qui donne des informations complémentaires sur toute partie d'un article terminologique.

²⁴ <http://korpus.juls.savba.sk>

trálnou databázou IATE, ktorá používa tezaurus **EUROVOC 4.2**²⁵. Ten v súčasnosti obsahuje 21 základných oblastí a 127 tzv. mikrotezaurův, v ktorých figuruje 6 645 deskriptorův (ide o hyperlinky), usúvzťažených 6 669 hierarchickými a 3 636 asociatívnymi vzťahmi. Nedostatkóm EUROVOC-u je fakt, že niektoré oblasti sú prepracovanejšie než iné, pretože sa bezprostrednejšie týkajú záujmův Európskej únie (napríklad tu nájdeme názvy regiónův každého z členských štátův, ale nijaký názov regiónu nečlenského štátu).

3. Realizácia projektu STD

Ako sme už spomenuli, jedným z cieľův STD je aj zhromažďovanie terminologických zdrojův v rôznych formách²⁶. V máji 2007 sa prikočilo ku skúšobnej fáze projektu a k preverovaniu navrhutej koncepcie pomocou terminologických zdrojův z časopisu Kultúra slova dostupných z hľadiska autorských práv. Tieto zdroje obsahujú viacero kategórií terminologických informácií, ktoré sa podľa koncepcie majú vkladať do terminologického záznamu. Vo väčšine prípadův v nich možno nájsť termín a aj definíciu, menej často synonymum, niektoré zahŕňajú aj príbuzné termíny, v prípade bilingvizmu dokonca aj klasifikáciu týchto príbuzných termínův.

3.1. Problematika zlad'ovania terminologických záznamův

Napĺňanie STD už existujúcimi terminologickými zdrojmi predpokladalo v prvom rade kvalitatívne hodnotenie týchto zdrojův a následnú klasifikáciu v nich obsiahnutých terminologických informácií. Pozornosť sa preto musela upriamiť na zladenie formy aj obsahu jednotlivých terminologických záznamův, výsledkom čoho bolo identifikovanie položiek a javův, ktoré treba odstrániť alebo opraviť, a takisto sa pomerne veľa času venovalo a bude venovať dopĺňaniu povinných položiek, ktoré pôvodné zdroje neobsahovali.

Samostatnú kapitolu predstavuje vyriešenie otázky terminologických homonym/polysém²⁷, čo sme v STD dosiahli ich odlíšením číslami v registri

²⁵ http://europa.eu/eurovoc/sg/sga_doc/eurovoc_dif!SERVEUR/menu!prod!MENU?langue=SK

²⁶ Podobne začínala napríklad aj quebecká databáza *Grand dictionnaire terminologique*.

²⁷ Hoci rozdiel medzi polysémiou a homonymiou sa v lingvistikе považuje za významný, v terminologickom manažérstve je podružný, pretože oba javy majú za následok to isté pragmatické správanie slova: tá istá jazyková forma označuje viac než jeden pojem. V terminologických databázach sa nazývajú „duplicitnými termínmi“, pretože to isté jazykové označenie sa môže objaviť dva- i viackrát a vždy s iným významom (Schmitz, 2006).

termínov, čiže v tzv. názve stránok (napr. *bilingvizmus 1*), nie však v položke heslového termínu v konkrétnom zázname. Na rozdiely medzi jednotlivými homonymami a samotnými pojmami pritom poukazujú definície, poznámky a aj hyperlinky v podobe synonym a príbuzných termínov.

Už v skúšobnej fáze projektu sme narazili na problematiku duplicity záznamov, ktorá bude s rozširovaním STD čoraz vypuklejšia. Identifikovaných 10 duplicitných záznamov sme zlúčili, keďže v definícii vykazovali len minimálne rozdiely a vo všetkých prípadoch sme sa mohli prikloniť k tomu záznamu, ktorého definícia pochádzala zo slovenskej legislatívy.

Odhliadnuc od frekventovaných prehreškov proti slovenskému pravopisu a syntaxi, najväčšie nedostatky jednotlivých kategórií terminologických informácií sme zistili pri definíciách. Osobitné problémy predstavuje aj zaraďovanie termínov do príslušných oblastí.

3.1.1. Oblasť

Pri doterajšom vyplňaní položky OBLASŤ sa ukázalo, že deskriptory EUROVOC-u sa veľmi ťažko ekvivalentujú s veľmi podrobnou klasifikáciou úzko špecializovaných glosárov, ktoré sme použili na skúšobnú prevádzku. Napríklad pri oblastiach, ako je *ochrana budov*, *kriminálnika* alebo *telesná príprava* z glosára *BEZPEČNOSTNOPRÁVNEJ TERMINOLÓGIE* sme sa museli uspokojiť s vyšším stupňom klasifikácie a abstrakcie, t. j. *verejná bezpečnosť* v prvom prípade a *boj proti zločinu* v ostatných dvoch prípadoch.²⁸

V snahe zachovať informáciu o podrobnejšej klasifikácii a zároveň nestratiť možnosť výmeny terminologických informácií, ktorá predpokladá použitie EUROVOC-u, plánuje sa v STD zaviesť možnosť dvojitého označovania oblasti – jedno pre EUROVOC a druhé pre pôvodnú klasifikáciu už existujúcich, ale aj nových terminologických zdrojov.

3.1.2. Definícia

Najzávažnejšie chyby v obsahu predstavujú tzv. definície do kruhu a definície zahŕňajúce tautologické výrazy a cudzie slová, ktoré nie sú v STD

²⁸ Používanie EUROVOC-u v databáze IATE nie je vždy jednotné. Napríklad IATE zaraďuje termín *služobný pes* do sféry verejnej bezpečnosti, ale aj trestného práva, colnej politiky a prírodných a aplikovaných vied. Niektoré záznamy sa, možno dočasne, klasifikujú deskriptorom ZIADNA OBLASŤ.

definované, čím sa zásadne znižuje ich výpovedná hodnota. Viaceré terminologické zdroje obsahovali informácie, ktoré bolo treba presunúť z položky *Definícia* do položky *Poznámka*, keďže nešlo o vysvetlenie ani opis pojmu.

Zrozumiteľnosť a prehľadnosť definície v mnohých záznamoch narúšala jej neprímeraná dĺžka²⁹. Pri zladzovaní formálnej stránky sa editovanie zameralo aj na odstraňovanie pomocných slovies a veľkých písmen na začiatku a bodiek na konci definícií.

Niektoré existujúce definície možno pozmeniť čo do obsahu po konzultácii s pôvodnými autormi.

Z týchto analýz možno vyvodit' smerodajné závery pre pripravované terminologické projekty, v rámci ktorých sa budú tvoriť nové záznamy vrátane definícií.

3.2. Súčasný stav Slovenskej terminologickej databázy

Zatiaľ stále ešte skúšobná verzia STD obsahuje viac ako 3000 terminologických záznamov zoskupených do 9 kategórií: astronómia, bezpečnostno-právna oblasť, civilná ochrana, migračná politika, požiarna ochrana, korpusová lingvistiká, frazeológia, bilingvizmus, stavebníctvo. V terminologických záznamoch zatiaľ nefigurujú všetky terminologické údaje, ako ich zakotvuje koncepcia STD – väčšinou obsahujú heslový termín, definíciu, zdroj definície, zriedkavejšie synonymum a niektoré aj príbuzné termíny a poznámku.

4. Rozširovanie projektu STD

V ďalších etapách sa rozširovanie a obohacovanie STD bude uskutočňovať tromi spôsobmi:

1. tvorbou nových záznamov v rámci samostatných terminologických projektov (v súčasnosti prebieha spolupráca v oblasti sociálnej ochrany; ďalší prísľub spolupráce prišiel z radov informatikov, lekárov, historikov atď.),
2. preberaním a úpravou existujúcich terminologických zdrojov, na ktoré projekt získava autorské práva (napr. spolupráca s Ekonomickou knižnicou),
3. výmenou terminologických záznamov s databázou IATE.

²⁹ Výnimku tvoria spravidla veľmi dlhé tzv. právne definície, teda tie, ktoré sú priamo citáciou zákona.

V roku 2008 sa STD zväčší o približne 1200 záznamov z oblasti sociálnej ochrany a 1300 záznamov zo šachovej terminológie. Zároveň sa STD plánuje rozšíriť o prioritné oblasti práva, techniky a ekonómie. Práve zladovanie a aktualizácia čiastkových systémov ekonomickej terminológie je cieľom projektu VEGA, ktorý bol podaný v marci 2008. Aj po skončení skúšobnej prevádzky bude STD voľne prístupná verejnosti, možnosť upravovať a validovať terminologické záznamy sa obmedzí na registrovaných používateľov.

LITERATÚRA

BÉJOINT, Henri: La définition en terminographie. In: Aspects du vocabulaire Ed. Arnaud P. J. L. – Thoiron, Ph. Presses universitaires de Lyon: 1993, s. 19 – 25.

BESSÉ, Bruno de: La définition terminologique, In La définition. Centre d'études du lexique, Paris: Larousse 1990, s. 252 – 261.

DUBUC, Robert: Termium: System description. In: Meta, 1972, roč. 17, č. 4, s. 203 – 219.

FABER, Pamela – ARARÚZ, León – VELASCO, Juan Antonio Prieto – REIMERINK, Arianne: Linking Images and words: The description of specialised concepts. In: International Journal of Lexicography, 2006, roč. 20, č. 1, s. 39 – 65.

ISO 10241 (1992): Normes terminologiques internationales. International Organization for Standardization.

ISO 12620 (1999): Aides informatique en terminologie. International Organization for Standardization.

ISO 1087-1 (2000): Travaux terminologiques – Vocabulaire. International Organization for Standardization.

ISO 12620 (1999): Aides informatique en terminologie. International Organization for Standardization.

KOCOUREK, Rostislav: Essais de linguistique française et anglaise: mots et termes, sens et textes = Essays in French and English linguistics : word and terms, meanings and texts. Louvain, Paris; Sterling: Peeters, 2001. 444 s. ISBN-10: 9042910011

LEVICKÁ, Jana: Teoretické východiská budovania terminologickej databázy. In: Odborný preklad. 2. Ed. J. Šoltýs. Bratislava: AnaPress/Slovenská spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry 2006, s. 73 – 81.

LEVICKÁ, Jana: Proces ustáľovania terminologických sústav a prínos terminologických databáz. In: Vedecká rozprava k problémom terminológie obchodu, obchodných vied a marketingu obchodu. Ed. K. Viestová. Bratislava: Ekonomická univerzita 2005, s. 22 – 29.

LEVICKÁ, Jana: Zakladajúca konferencia Slovenskej terminologickej siete. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, s. 53 – 55.

L'HOMME, Marie-Claude: A Look at some Canadian Contributions to Terminology. In Picht, H. (ed.). *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications*, Linguistic Insights, Bern: Peter Lang 2006, s. 55 – 75. Dostupné z [cit. 2008-11-02].

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: VEDA 1991. 192 s.

PAVEL, Silvia – NOLET, Diane: Handbook of Terminology. Translation Bureau 2001. Dostupné z <http://www.translationbureau.gc.ca> [cit. 2008-12-03].

Recommandations relatives à la terminologie / [éd.] CST [Conférence des Services de traduction des Etats européens, Groupe de travail terminologie et documentation]. 2., oprav. vyd. Berne: Chancellerie fédérale, Section de terminologie : disponible auprès de: OFCL 2002. 112 s.

REY, Alain: Terminologie – noms et notions. 2. oprav. vyd. Paris: Presses universitaires de France 1992. 127 s.

ROGERS, Margaret: Terminology, term banks and termbases for translation. In: Brown, Keith (Ed.): Encyclopaedia of Language and Linguistics. 2. vyd. Online-Version. 2006, s. 588 – 591.

SAGER, Juan Carlos: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 1990. xii + 252 s.

SCHMITZ, Klaus-Dirk: Terminology and Terminological Databases. In: Brown, Keith (Ed.): Encyclopaedia of Language and Linguistics. 2. vyd. Online-Version. 2006, s. 578 – 587.

WRIGHT, Sue-Ellen – BUDIN, Gerhardt. (eds): Handbook of terminology management.

Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2001. 372 s.

<http://www.termium.com>

<http://www.grandictionnaire.com>

KS

DISKUSIE

Kde sú hranice štandardu, úzu?

STANISLAV BÖHM

Človeka poteší, keď si niekto všimne a ocení jeho prácu. Povedali či napísali mnohí dobré slovo o mojej knihe *Jazykové okienko so Spoločníkom* (2006), ale beriem to s rezervou. Viem, že publikáciu dôkladne a dôverne poznajú profesori Findra a Mlacek, teraz k nim pribudol Martin Ološtiak. Úprimne mu ďakujem za záujem, veď dnes už každá celebritka vie, že je lepšie, keď sa o nej (akokoľvek) hovorí, ako keď ani pes za ňou neštekne.

Recenzentovo meno mi akosi nič nepovedalo, ale potom sa mi z hlbín pamäti vynorilo, že som ho videl v tiráži publikácie o Hodruši ako jazykového redaktora. Dôverne poznám túto nevďačnú prácu, preto veľmi rád zdupľujem svoju vďaku, veď prispel k popularizácii môjho rodiska.

Jazykové okienko so Spoločníkom (JOS) nebolo v sieti kníhkupectiev (ak existuje), knihy som osobne rozposlal priateľom, známym, rodine a na všetky mne známe katedry slovenského jazyka a literatúry, teda prakticky viem o každom exemplári.* To, pravdaže, nemohol vedieť M. Ološtiak, inak si neviem vysvetliť, prečo sa pustil do JOS, keď pochybuje o jeho spoločenskej užitočnosti. Nemám prehľad o tom, koľko kníh s jazykovednou tematikou u nás ročne vyjde, ale mnoho ich asi nebude. Ja sa aspoň poteším každej. V druhej a poslednej poznámke pod čiarou M. Ološtiak uznal „momenty svedčiace o solidných lingvistických vedomostiach autora“ – prepočítané na strany tvoria okolo 20% knihy –, preto sa domnievam, že názov jeho článku sa jednoducho do lepšej spoločnosti nehodí.

* V Liptove, pravdaže, obsah publikácie poznajú mnohí; dvojtýždenník *Spoločník* vychádza v náklade 3 500 kusov.

Ak je teda JOS kniha prakticky neznáma (v Ružomberku sa ani Kultúra slova nedá kúpiť), väčšia výmena názorov medzi recenzentom a mnou nemá zmysel. Autor mi imputuje „zreteľnú snahu o systematickú prezentáciu jazykovedných poznatkov“, čo nemohlo byť a ani nebolo mojím cieľom. Odpovedal som na čitateľské podnety, ale najmä reagoval na stav jazykovej kultúry v médiách – ako píše novinári, hovoria politici a iní verejní činitelia (herci, hlásatelia, moderátori, učitelia, áno, aj zabávači...), pre ktorých je používanie jazyka zamestnaním. Ako hovorí Jano z Búdy, to ma až tak netrápi. Obžalovaný som preto, že „prezentujem úpornú snahu, aby ľudia hovorili ‘krásne’, učesane, salónnym jazykom“. A to je zle? Nepatrí aj to k povinnostiam jazykovedcov?

Nikoho netreba presviedčať o tom, že komunikačné situácie sú rôzne. Mňa netreba poučáť, že existujú funkčné jazykové štýly, že je na svete štandard i subštandard. (M. Ološtiak má aj „bežnú a polospisovnú komunikáciu.“) Ale napr. moderátorom treba povedať, že (najmenej) bez korektnej artikulácie a primeraného tempa sa trápia zbytočne – nik im nerozumie. Jazykovedci dobre vedia, že laxný vzťah (aj) profesionálov k jazyku nezmenia; darmo povie Matej Považaj, že nieto dôvodu písať *paralympiáda*, keď to čítajú a rešpektujú iba jazykovedci – so športovými novinármi to ani netrkne.

M. Ološtiak si naozaj myslí, že rozhovor rozvádzajúcich sa rodičov o tom, čo bude s ich deťmi, najlepšie postihne sloveso *baviť sa* s tretím významom „veselo sa zhovárať“? Aká je už len zábava s policajtom pri rozhovore o mojom dopravnom priestupku? Vari nemáme kopu výstižnejších synonym? Tiež si myslím, že netreba favorizovať zvrat *dopadlo to dobre* v zmysle „skončilo sa“, keď tu je aj možnosť povedať, že *sa nejaká záležitosť podarila*, že *to malo dobrý koniec*, že *to jednoducho vyšlo*, *vyústilo*, *vypáľilo dobre*. Netreba ochudobňovať slovnú zásobu len preto, že sa ulici lení premýšľať, vyberať zo synonym.

Vraj je pomýlená moja úvaha o expletívach, hoci jednoznačne konštatujem, že ide o slová lexikálne i gramaticky korektné, defektné iba v kontexte a pre častý (zbytočný) výskyt. (J. Mistrík rozlišuje expletíva od dôvetkov, ktoré však častým používaním môžu klesnúť na ich úroveň.) Vari nie je správne v Jazykovom okienku čitateľovi odporúčať: Nepoužívajte prázdne, zbytočné, parazitické slová?

Ako poklonu chápem, keď ma M. Ološtiak zaraďuje k tradičným jazykovým kritikom, keďže vraj subjektivisticky kvalifikujem niektoré slová. V tej kapitole sa totiž zaoberám nevhodným používaním slovných spojení: *tým pádom, v tom páde, v páde potreby, na každý pád, dopad na životnú úroveň...* Môj subjektivismus vyzerá takto: „Napadnúť môže sneh alebo ma zákerný útočník napadol od chrbta. Ak chcem povedať, že som dostal skvelú myšlienku, že mi čosi (náhle) vhušlo do hlavy, treba hovoriť *napadlo mi*. (Keď už musím použiť slovo *nápad*. *Myšlienka* je krajšie.)“ To je celá moja vina.

Naozaj si myslím, že treba rozlišovať zvrtnú podobu slovesa *myslím si* od nezvratnej. (Porovnaj: *Naozaj myslím, že treba rozlišovať...*) Cítim, že rozdiel medzi *holiť* a *holiť sa* je väčší, ale je mi ľúto, že sa stráca významový odtieň *myslieť/myslieť si*. Pre mňa toto nie sú ekvivalentné zvraty: *myslí si svoje/myslí svoje; myslí si o sebe priveľa/myslí o sebe priveľa; čo si o mne myslíš/čo o mne myslíš...*

Ak (mimochodom v zátvorke) poznamenávam, že sa mi *čaro, pôvab* pozdáva viac ako *kúzlo*, to už vôbec nie je subjektivismus. Alfonz Zauner má *kúzlo* = *čaro*, Matilda Hayeková (v Slovníku slovenského jazyka) kvalifikuje slovo *kúzlo* ako knižné, Ignác Žáčko a Jozef Janek hodnotia *kúzlo* ako nesprávne. Najviac práce so slovom *kúzlo* si dala Marta Marsinová v *Česko-slovenskom slovníku* (1981), kvalifikuje ho ako staršie a zriedkavé slovo. Uvádza príklady: *čarami oživiť mŕtveho; robiť na hrazde eskamotáž; gazdinka musí často robiť zázraky, aby vyšla s peniazmi; čaro osobnosti; bez čara; zbavený čara*.

Recenzentovi sa nepozdávajú výrazy, ktorými v knihe charakterizujem jazykovú kultúru na Slovensku: *havarijná situácia, agresívna angličtina, médiá sú zaplienené...* Mne sa zdajú výstižné. Aj Ivan Kadlečík si myslí to isté: „Každý, kto príde s tým, že treba dodržiavať pravopis alebo používať správne slová, vychádza na posmech. A to ani nechcem spomínať, ako slovenčine ubližujú médiá so svojou miniatúrnou slovnou zásobou a nesystémovým zaobchádzaním s jazykom. Ja už nemôžem pokojne počúvať ani predpoveď počasia. Takže slovenčina vo svojej používanej podobe je už takmer na dne...“ (SME, 1. marca 2008).

Vraj sklzávam do žoviálnych formulácií a kvázivtipných poznámok – dokladuje to pasážou, v ktorej sa zabávam na tom, ako márne hľadáme slo-

vo na psie vychádzky – *venčenie*. Kapitulu, v ktorej uvádzam, že „masová kultúra“ zasahuje 96 % populácie, že rozhlasoví moderátori „do nás hustia nekonečný počet hodín a myslia si, že človek nemá inú robotu, len práve ich zbožne počúvať a reagovať na najrôznejšie slaboduché otázky, ankety, súťaž, kvízy...“ nazval M. Ološtiak „krčmovou rečou“. Bodaj by mal pravdu!

Šibrinkovať so slovníkmi jazykovedec musí, ale nie je to vždy bohvieaký argument. Veď v dnešných lexikónoch nájdete také sviňaciny, ktoré by ani Mojsejovci do úst nevzali. Iba dorozumieť sa je málo. Do hry – najmä v hovorenom štýle – vstupuje slušnosť, dôstojnosť, cit, úcta, ohľaduplnosť, odvaha i rozvaha, empatia i asertivita... A to nie sú (len) jazykové záležitosti.

Vraj lapsusy, nejasné výklady a nedorozumenia spôsobujem tým, že redundanciu stotožňujem so zbytočnosťou. Redundancia, redundantný je isteže termín, prekladá sa ako *nadbytočný*, ale žeby bolo až tak ďaleko k výrazom: *prebytočný, nepotrebný, bezúčelný, bezdôvodný... zbytočný?*

Ako M. Ološtiak prišiel na to, že derivatológiu pokladám za náuku o význame slova? Čo je nepresné na konštatovaní, že komparatív tvoríme aj pomocou neurčitej číslovky *menej, viac* a prísloviak: *príliš, trocha, trochu, troška...; tvoj list bol príliš dlhý?* (Orwellov hlavný jazykovedec Syme je lepší, stupňuje takto: *dobrý – naddobrý – nadnaddobrý*.)

Priznávam sa k záľube v latinskej terminológii, dôvody by sa našli. Mám overené, že pre žiaka sú napr. výrazy: *transgresív, kondicionál* či *infinitív* rovnako cudzie ako *prechodník, podmieňovací spôsob*, ba aj *neurčitok*. Stačí sa však pozrieť do súčasných gymnaziálnych učebníc (nielen slovenského jazyka) a všeličo sa dá pochopiť. To si skôr neviem predstaviť, prečo by som sa mal v Jazykovom okienku zaoberať rozdielmi medzi morfolou a morfémou či vysvetľovať intencné typy (čosi by sa našlo, všakže – s. 143). To neučia ani v gymnáziách.

Naozaj sa mohlo stať, že význam istého odseku ostal recenzentovi neodhalený. Píšem, že slovenský infinitív má zakončenie *-ť*, čo však nestačí na identifikáciu slovného druhu, keďže sa tak končia aj niektoré substantíva, numeráliá a adverbiá: *kosť, zlosť, päť, dosť*... Príčinou, prečo to uvádzam, je štyridsaťročná skúsenosť s niektorými žiakmi každého veku a každej doby. Keď sa školákovi napr. povie, že plurál slovenského préterita má zakončenie *-li* (*dali sme, dali ste, dali*), pokojne píšú aj: *pomali, Donovali, vidli, napoli*... Ľahko si zapamätajú, že sub-

stantívna relačná morféma inštrumentálu plurálu je *-mi, -ami* (prípadne *-iami, -at-ami, -enc-ami*), pokojne píšú aj: *čízmi, žalmi, umi, rumi...*

V JOS údajne prezentujem „svoju nedostatočnú kompetenciu na interpretáciu jazyka“, lebo mi spôsobuje problém jazyková pestrofarebnosť. O to, čo má na mysli Martin Ološtiak pod „pestrofarebnosťou“, naozaj nestojím.

*Ja nerozumiem vám, vy zase mne;
nuž krížime sa, rôzne plamene:
môj nahor, váš šľahá dolu.
Váš oltár korist' trhu ovíja,
môj obletuje peruť génia –
nemôžeme žertvovať spolu.
Mňa uráža, čo blaží vás,
a môjmu zraku iný kynie cieľ:
kým miesite svoj mútny kvas,
môj duch si tamto k svetlu poodletel,
kde šťastný je súlad, kde niet odboja...
Ó, prajte mi ticha, žičte pokoja!*

(P. O. Hviezdoslav: Letorosty 1)

P o z n á m k a h l a v n é h o r e d a k t o r a . – K recenzii publikácie Stanislava Böhma *Jazykové okienko so Spoločníkom* od Martina Ološtiaka uverejnenej v Kultúre slova (2007, roč. 41, č. 5, s. 303 – 309) pod názvom *Medvedia služba popularizácii jazykovedy* sme pripojili poznámku o tom, že sa redakcia časopisu Kultúra slova nestotožňuje s niektorými formuláciami, konštatáciami a závermi recenzenta, a vyzvali sme na serióznú diskusiu o popularizácii jazykovedných poznatkov a o práci v oblasti jazykovej kultúry oslobodenú od emotívnych postojov. Žiaľ, reakcia autora publikácie na recenziu sa takým postojom nevyhla. Svedčí o tom okrem iného autorovo konštatovanie, že „recenzentovo meno mi akosi nič nepovedalo“. Autor asi málo sleduje alebo vôbec nesleduje slovenskú jazykovednú produkciu a jazykovedné časopisy, ba ani základný slovakistický časopis Slovenskú reč, kde sa meno recenzenta ako autora štúdií, článkov a recenzií v ostatných rokoch vyskytuje takmer v každom čísle, inak by také niečo nebol mohol

napísať. Pritom recenzent, ktorý je odborným asistentom v Inštitúte slovakistiky, všeobecnej jazykovedy a masmediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (kam autor Jazykového okienka so Spoločníkom poslal svoju publikáciu), je aj autorom, resp. spoluautorom viacerých knižných publikácií a jeho bibliografia za ostatné roky predstavuje niekoľko desiatok položiek. Vo svojich článkoch, diskusiách a recenziách sa držíme konkrétnej veci, konkrétneho problému, vážme viacej každé slovo, ktoré napíšeme, vyhýbajme sa formuláciám, ktoré znevažujú osobnosť oponenta, ktorý má iný názor na vec ako my. Keďže sa v ostatnom čase množia príspevky prekračujúce túto zásadu, redakcia si vyhradzuje právo takéto príspevky neuverejniť, kým autor z nich neodstráni znevažujúce formulácie. Zastávame totiž stanovisko, že príspevky s takýmito formuláciami nepatria do vedeckých a odborných časopisov.

KS

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (9)

RUDOLF KRAJČOVIČ

číža, n. mláďa vtáka číža, pl. *čížatá*, hist. *čížata* (od apel. *číž* príp. mláďat, potomkov *-äta*, *-atá* ako v slovách *mláďatá*, *vtáčatá*) mláďatá vtáka číža, čížika (p. hes. *číž*). – *Chizeta*, *Chyzete* 1299, *Cziczaczicze* 1773, *Tižatice* 1808, dnes *Čížatice*, obv. Košice-okolie; názov motivovaný väčším počtom mláďat čížika v hniezdach v lesnom poraste v blízkosti založenej obce (k striedaniu zač. *Číž-* : *Tiž-* v záznamoch názvu p. hes. *čížina*).

čížina, f. topon. apel. (od apel. *číž* príp. priestoru *-ina* ako v slovách *dolina*, *krajina*) územný priestor s väčším výskytom alebo hromadným hniezdením spevavého vtáka číža (p. hes. *číž*). – *Cysina* 1439, *Czyzyna* 1483, *Chyssina* 1518, *Tižina* 1773, dnes *Dolná Tižina*, obv. Žilina; k striedaniu zač. *Číž-* : *Tiž-* porov. apel. v morav. náreč. *číž* : *tíž* vo význame „čížik“, to súčasne potvrdzuje realnosť výkladu názvu.

črč, **čirč**, zvukomal. citosl. napodobňujúce zvuk hlasnejšieho žblnkotania toku vody obyč. v potoku s kamenistým korytom a tečúcim dolu miernym svahom. – *Cžircž* 1773, *Csircs* 1808, dnes *Čirč*, obv. Stará Ľubovňa; chotár obce má vysokohorský ráz (s n. v. 475 – 1041 m) s členitou vrchovinou a hornatinou so strmšími svahmi.

črčať, verb., **crčať**, **čirčať**, expr. verb. zurčať, hlasno žblnkotať, šumieť, o tečúcej vode v kamenistom koryte (v sloven. náreč. *črčať*, *crčať* tieť hlasným prúdom, známe v poľ. *czerczać*, v ukr. *čerčати*, v slovin. *črčati*); p. hes. *črč*.

čremcha, f. druh stromu i kra, Padus (psl. *čermcha*, sloven. *čremcha*, čes. *střemcha*, stpoľ. *trzemcha* atď.); p. hes. *čremošný*.

čremošný, -á, -é, adj. (príp. -š-ný od *čremcha* ako *plošný* od *plocha*) označenie priestoru porasteneho stromami alebo kríkmi čremchy. – *Chremosna*,

14. stor., *Cžremossne* 1773, dnes *Čremošné*, obv. Martin; chotár obce je vysokohorský (s n. v. 598 – 1318 m), prevažne zalesnený.

črmen, -a, -o, men. adj.; p. hes. *čermen*.

črn, -a, -o, men. adj.; p. hes. *čern*.

čuka, f., **čuk**, m. skalistá vyvýšenina, horský skalný štít (psl. *čuka*, *čukъ*, známe v srb., chorv. *čuka*, *čuk* hora, vyvýšenina, štít hory, bulh., mac. *čuka* skalnatý štít hory, skalná vyvýšenina); p. hes. *čukal*.

čukal, m. **čukla**, f. skalistá vyvýšenina, skalný štít hory (príp. -a-l od *čuka*); p. hes. *čuka* (psl. *čukalъ*, známe v bulh. *čukal* ostrý štít hory, v bulh. náreč. *čuklъ*, *čukle* skalná vyvýšenina, v slovin. *cukla* skalistá vyvýšenina, známy miestny názov *Čukle* v Bosne, SP II.); p. hes. *čukalovec*.

čukalovec, m. apel. *čukal* (príp. miesta -ov-ec) miesto skalnatých vrcholcov horstva. – *Chukaloc* 1567, *Csukalowcze* 1773, dnes *Čukalovec*, obv. Snina; obec s horským členitým povrchom chotára (s n. v. 350 – 641 m) vznikla v doline Nízkyh Beskýd. V susedstve bola obec s názvom *Ostrožnica* (*Ostroznicza* 1585) od *ostroh* skalnatý vrchol, horský štít (p. hes. *ostrog*); názov potvrdzuje reálnosť výkladu názvu v hesle.

čun-čun, zvukomal. citosl. expr. volanie na ošípané obyč. ku kŕmeniu (v sloven. náreč. *čun-čun* privolávanie ošípaných ku kŕmivu, Kál., najbližšie je východoslov. *čunka* ošípaná, prasa a čes. *čuně* prasiatko, Mch., iste sem patrí poľ. miestny názov *Czuniów*, podobne čes. miestne názvy *Čunov*, *Čunín*, SJS II.). – *Chun* 1232, *Chunu* 1318, *Swndorf* 1451, *Csunn* 1773, dnes *Čunovo*, obv. Bratislava, názov obce podľa veľkochovu ošípaných v stredoveku, zrejme v službách panstva; (pôvodom sú miestne názvy utvorené od *sviňa*, *svinný*, p. hes. *sviňa*, *svinný*).

D, Ď

daľa, f., **d'aľa**, f. hist. apel. diaľka, vzdialenosť od niečoho (psl. *dalb*, *dalja*, zachované v sloven. náreč. *dial'a* diaľka, veľká vzdialenosť, sloven. *dial'*, *dial'ka*, čes. *dále* vzdialenosť, poľ. *dal* diaľka, odľahlé miesto atď.). – *Gyalla* 1329, *Gyalya* 1495, *O-Gyalla* 1786, *Stará Ďala* 1920, dnes *Hurbanovo*, obv. Komárno; názov pôv. usadlosti podľa jej vzdialenosti od cesty, od rieky a pod.; obec vznikla na starom slovanskom osídlení doloženom archeol. nálezom slovanského pohrebiska z veľkomoravského obdobia a pohrebiska z 10. – 11. stor., Ch. VSN).

dar, m.; p. hes. *dara*.

dara, f., **dar**, m. niečo venované bez náhrady ako dar (psl. *darъ*, *dara*, stsl. *dara* láskavosť, milosrdenstvo, sloven. *dar*, čes. *dar*, zachované v poľ. náreč. *dara*, v ukr. náreč. *dara* dar, SP II.). – *Dara* 1598, dnes *Dara*, časť obce Stakčín, obv. Snina; názov zrejme motivovaný tým, že pôvodnú osadu dostal majiteľ bez náhrady ako dar, pravdepodobne za zúrodnenie pozemkov v horskom teréne. Chotár obce má horský ráz (s n. v. 370 – 700 m). Názov mohol byť utvorený od apel. *dar* (príp. *-a* podľa *osada*).

debr, f., **debra**, f. priehlbina, roklina, výmoľ (psl. *debrъ*, sloven. hist. *debra*, v náreč. zachované v podobe *deber*, stčes. *debrъ* údolie, roklina, stpoľ. *debrz* atď.); p. hes. *debrad'*.

debrad', f. (od *debr*, *debra* príp. miesta *-ad'* ako v slove *mokrad'*) vo význame „väčšia plocha roklín, priehlbín, výmoľov a pod.“ – *Debragy* 1255, *Debrad* 1427, *Debred* 1630, dnes *Debrad'*, obv. Košice-okolie; časť chotára tvorila vodou rozrušená krasová plošina dnes zalesnená (VSO II.).

ded, m., **deda**, m. starý otec, otec matky alebo otca, prenes. starší váženy občan (psl. *dědъ*, *děda*, sloven. *dedo*, v náreč. *deda*, stčes. *děd*, poľ. *dziad* atď.); p. hes. *dedač*, *dedina*.

dedač, pomnož. expr. topon. apel. k sg. *dedák* (od *ded* kolektív. príp. *-ač* ako v slove *junač* k sg. *junák*) s významom „osadenstvo s prevahou starších obyvateľov, príp. ich blízkych príbuzných alebo potomkov“ (psl. *dědakъ*, známe v poľ. náreč. *dziadak* predok, prenes. biedny človek, v srb., chorv. *dedak*, *djedak* starček, v ukr. je známy miestny názov *Didačiv*, SP III.). – *Dedaczow* 1543, *Dedaczowcze* 1773, *Dedačowze* 1786, dnes *Dedačov*, obv. Humenné.

Vzhľadom na hist. záznamy v prepise *Dedačov* (1543) a *Dedačovce* (1773) nemožno celkom vylúčiť, že názov obce vznikol z os. mena *Dedač* v tvare privl. adj. *Dedačov* (dvorec, dom s hosp. dvorom).

dedina, f. (od *ded* kolekt. príp. *-ina* ako v slove *rodina*) v hist. význame veľkorodina so spoločným tradične dedeným majetkom obyč. na čele s jedným zo starších členov, dedom (psl. *dědina*, sloven. *dedina*, dnes vidiecka obec, stčes. *dědina* dedictvo, zdedená pôda, poľ. *dziędzina* dedičstvo po dedovi, dnes odbor, oblasť atď.). – *Dedina* 1577, *Dedina* 1786, *Dedina Dominorum* 1808, *Zemanská Dedina* 1920, dnes *Zemianska Dedina*, časť obce Nižná, obv. Dolný Kubín; obec od svojho vzniku bola zemianskou

osadou, neskôr obcou, to motivovalo orientač. prívl. *Zemianska* (porov. aj záznam *Dedina Dominorum* z r. 1808, v prekl. *dedina zemepánov*).

degt, m. úžitková tekutina podobná jemnej smole pôvodne získavaná pálením kôry z brezy alebo úpravou uhlia prehrievaním (psl. *degъtъ*, sloven. *decht*, v náreč. *dehet*, *dechet*, čes. *dehet*, poľ. *dziegieć* atď.); p. hes. *degtar*; *degtica*.

degtar, m. výrobca dechtu alebo kto s dechtom pracuje (psl. *degъtarъ*, sloven. *dechtár*, čes. *dechtář*, poľ. *dziegciarz* atď.). – *Dechatar* 1363, *Dechtar* 1582, *Dechtary* 1773, dnes *Dechtáre*, časť obce Galovany, obv. Liptovský Mikuláš.

degtica, f. topon. apel. (od *degt* príp. miesta *-ica*) miesto, kde vyrábajú decht. – *Degece* 1258, *Dekte* 1280, *Dechta* 1449, *Dyacthycz* 1517, *Dechticze* 1773, dnes *Dechtice*, obv. Trnava; v susedstve je obec Smolenice s lesom Breziny, kde sa vyrábala smola z brezovej kôry (viac v hes. *smola*).

detva, f. pomnož. hist. apel. (od koreňa *det-* v slove *deti* kolekt. príp. *-va*) s významom „mladé pokolenie, mládež“ (psl. *dětva*, sloven. *detva*, dnes blízke expr. *detváky* väčšie deti, hlavne chlapci, stpoľ. *dziatwa* nedorastené pokolenie, ukr. *ditva* deti atď.). – *Detua* 1696, *Detwa* 1773, dnes *Detva*, obv. Zvolen; obec založili v 1. pol. 17. stor., jej názov bol zrejme motivovaný tým, že medzi prvými osadníkmi mala prevahu mládež, mladé pokolenie.

deva, f. mladá nevydatá žena, dievča (psl. *děva*, v sloven. *deva*, v náreč. expr. vyrastené silnejšie dievča, stčes. *děvka* dievka i služobná, čes. *děva* dievka, slúžka, poľ. *dziewa*, *dżewa*, *dziwa* silnejšie dievča, SP II., v srb., chorv. známe v spojení *Djeva Marija* Panna Mária, SP II.); p. hes. *devica*.

devica, f. expr. apel. dievča, nevydatá žena, panna, prenes. služobná deva (od *deva* príp. *-ica* ako v *služobnica*; v sloven. expr. *devica* dievča, panna, stčes. *děvicě* dievča, panna, poľ. *dziewica* dievčina, panna, srb., chorv. *dje-vica* panna, cirk. termín *Djevica* vo význame „Bohorodička“, prenes. „neoraná zem“ atď., SP III.); p. hes. *devičie*.

devičie, n. topon. apel. (od *devica* príp. miesta *-ie* z *-'é*, to z psl. *-tje*), možné adj. *devičí*, *-ia*, *-ie* (porov. *Slávičie údolie* v Bratislave). – *Dyuche* 1256, *Dyuicha* 1273, *Diuiche* 1402, *Devicse*, *Dewica* 1773, dnes *Devičie*, obv. Krupina; názov zaiste motivovala skupina mladých dievčat v službách kráľovského dvora v pôvodnej osade (porov. k tomu strus. tvar pl. *devicy* vo význame „panna z dvora cárovnej“, SP III. 183); realnosť výkladu apel. skry-

tého v názve zvyšuje blízky názov obce *Kráľovce* s dokl. v prepise *Kiralyfia* (*Keralyffya* 1329) vo voľnom preklade *usadlosť kráľovského potomka, syna* (p. hes. *kráľ, kráľová*); pôv. obec s chotárom bola kráľovským majetkom (VSO II.).

diak, m. klerik, študent, pisár (z gréč. *diakonos*, služobník v cirk. službách, kostolník, sloven. hist. *diak* študent, žiak, pisár, *diakon* duchovný s nižšou hodnosťou, poľ. *dziak* kostolný sluha, rus., ukr. *diak* kostolný spevák, pisár, slovin. *dijak* študent atď.). – *due ville clericorum in Sala* 1226, *Sala nunc Dyaky* 1297, *Deakowcze* 1773, dnes *Diakovce*, obv. Šaľa; názov podľa kláštora klerikov (porov. záznam z r. 1226 *due ville clericorum*).

diakov, -a, -o, men. adj. (príp. -ov od *diak*; p. hes. *diak*) patriaci diakovi, pisárovi. – *Dyakfalw* 1371, *Dyakowawez* 1548, *Diakowa* 1622, *Diakowa* 1773, dnes *Diaková*, obv. Martin, názov podľa pisára Pavla nazývaného diak, literát, ktorému pôv. usadlosť patrila; priamo o tom svedčí záznam v prepise *Diakova Ves* (*Dyakowawez* 1548).

diva, f. mimozemská bytosť, lesná víla, démon, zlý duch (psl. *diva*, v sloven. blízke *div* to, čo vzbudzuje údiv, neobyčajný úkaz, najbližšie strus. *diva* slovanské pohanské božstvo, bulh. náreč. *diva* rusalka, bohyňa žijúca v lesoch, takisto v spojení *samodiva* bohyňa žijúca vo vodách, v lesoch, podobne mac. atď., SP III.). – *Gywa* 1272, *Diwa* 1459, *Gyiwa* 1773, *Diwa* 1808, dnes *Diva*, časť obce Šarkan, obv. Nové Zámky; výklad má oporu v názve bezprostredne susediacej obce Šarkan (*Sarkan* 1247) od stmaďar. apel. *sárkány* v hist. význame mystická bytosť spôsobujúca oheň, blesky, hromy (p. hes. *šarkan*).

diviacky, -a, -e, adj. (od *diviak*); p. hes. *diviačí, diviak*.

diviačí, -ia, -ie, adj. (od *diviak*), možné aj apel. *diviačie* (príp. priestoru -ie od *diviak*), čiže priestor v teréne často napádaný čriedami diviakov (p. hes. *diviak*). – *Deueche* 1270, *Divjakovská Nowejsa* 1808, dnes *Diviacka Nová Ves*, obv. Prievidza; motiváciou vzniku názvu bolo časté napádanie chotára obce diviakmi; oporou výkladu najstaršieho záznamu *Deueche* (1270) je názov susednej obce *Diviaky nad Nitricou* (p. hes. *diviak*); (k názvu *Nowejsa* p. hes. *ves*, k orientač. prív. *Divjâkowská, Diviacka* p. hes. *diviak*).

diviak, m., hist. *divák* diviak, voľne žijúca ošípaná, divá sviňa, divý kanec (psl. *divjakъ, divakъ*, sloven. *diviak*, čes. *divák* divá sviňa, dluž. *živjak* diviak, divo rastúci strom, SP III. atď.). – *Dyvek* 1246, *Deuek* 1271, *Divjaky*

1773, dnes *Diviaky nad Nitricou*, obv. Prievidza; motiváciou vzniku názvu bol nezvyčajný výskyt diviaka v blízkom okolí pôv. usadlosti.

diven, -a, -o, **divin**, -a, -o, men. adj. (od *div-* adj. príp. -en, -in) vo význame „vzbudzujúci údiv, neobyčajný, krásny“ (psl. *divьнъ*, *divинъ*, dnes sloven. *divný*, stčes. *divný* pozoruhodný, neobyčajný, poľ. *dziwny* zvláštny, rus. *divnyj* krásny, jedinečný, srb., chorv. *divan* krásny atď.). – *castrum Dyun*, *villa eodem castro* 1329, *Dywyn* 1467, *Dewen Alya* 1473, *Divin* 1808, dnes *Divín*, obv. Lučenec; pôv. *Diven*, *Divin*, názov hradu (*castrum*) a osady v jeho blízkosti (*villa eodem castro*); názov bol motivovaný vonkajším pôsobivým vzhľadom hradu a jeho zalesneného okolia.

divina, f. apel. (od *divý* hromad. príp. alebo príp. miesta -ina) divá zverina, divoko rastúci porast, neobrábaná zem, pustatina (psl. *divina*, sloven. *divina* divá lovná zver, v náreč. divé zvieratá, miesto porastené divým rastlinstvom, v morav. náreč. divé zvieratá, divoko porastené miesto v teréne, dlúž. *žiwina* lovná zver, neupravená, zarastená časť poľa, slovin. *divina* pustá, neupravená plocha zeme, divý porast, divá zverina, SP III.). – *Divina* 1325, *Diwina Maior* 1598, *Welká Diwina* 1808, dnes *Divina*, obv. Žilina. – *Kys Dywyne* 1393, *Cleyne Dywyna* 1424, *Divinka* 1438, *Mala Divinka* 1773, dnes *Divinka*, obv. Žilina; časťou obce *Divina* je obec *Lúky* (*Lwky* 1458) od *lúka* pastvina, v stredoveku obyvatelia Diviny sa okrem iných zamestnaní venovali chovu dobytky; z uvedených údajov je zrejmé, že motiváciou názvu obce bol kus neoranej zeme porastenej divou trávou a neskôr po úprave ponechanej na pastvinu.

dl'a, f. hist. apel. priestor pozdĺž niečoho, pozdĺž potoka, cesty, doliny, vymedzené trvanie času (psl. *дѣла* dĺžka priestoru, trvanie času, v sloven. náreč. zachované v predlož. *dl'a*, *dle*, dnes v sloven. *podľa*, *vedľa* s významom „popri, pozdĺž“, stčes. v spojení *na dlěch* nadlho, v češ. blízke *dlíti* zotrvať, dlho zostávať, stpoľ. *dla* dĺžka atď.); p. hes. *Nadľane*.

dlh, m. hist. **dlg**, m. dlžoba, zadĺženie, nesplatenie záväzku obyč. pri kúpe domu, pozemku, dobytky a pod. (psl. *дѣлгѣ*, sloven. *dlh*, stčes. *dluh*, poľ. *dlug* atď.); p. hes. *dlžen*.

dlhoňa, f., **dlhuňa**, f. topon. apel. (od adj. koreňa *dlh-* v slove *dlhý* expr. pejor. príp. -oň, -oňa, prípad. -uň, -uňa ako v slove *hltoň* hltavec, *behúň* vytrvalý kôň, poľ. *babunia* baba a pod.). – *Dolhonya* 1618, *Dolhuna* 1920, dnes *Dlhoňa*, obv. Svidník; expr. ladený názov mohla motivovať pre okolie

nezvyčajná dĺžka radovej výstavby pôv. osady v doline potoka; chotár obce je horský (s n. v. 350 – 688 m) s hlbokými dolinami a strmými svahmi, čomu sa musela prispôbiť stavba príbytkov pôv. osady.

dlhý, -á, -é, adj. niečo výraznej dĺžky v chotári, pole, údolie a pod. (psl. *длѣгъ*, sloven. *dlhý*, čes. *dlouhý*, miest. názov *Dlouhé*, poľ. *dlugi* atď.). – *Dlwhe Pole* 1385, *Dlhe pole* 1773, dnes *Dlhé Pole*, obv. Žilina. – *Dluha Luka* 1420, *Dluha* 1786, *Dlhá* 1920, dnes *Dlhá nad Oravou*; pôv. *Dlhá Lúka*. – *Dluholuka* 1551, *Dluha Luka* 1786, dnes *Dlhá Lúka*, obv. Bardejov; pôv. adj. *dlhá* bolo orientač. prívl. v spojení *Dlhé Pole*, *Dlhá Lúka* motivovaný omnoho dlhšou i väčšou rozlohou lúky a poľa v blízkosti pôv. usadlosti ako na iných miestach chotára.

dlžen, -a, -o, men. adj. zadlžený, dlžný (od hist. adj. *dlg-* príp. *-en* z psl. *-ьнъ* po zmene *-g-* na *-ž-*); možné *dlžin* (s príp. miesta *-in*) zadlžené miesto, osada v dlhoch a pod. (psl. *длѣзнь*, *длѣзинь*, v sloven. zachované hist. *dlžen* popri *dlžný*, čes. *dlužen*, *dlužný*, poľ. *dlužny*, srb., chorv. *dužan* dlžný atď.). – *Dolsyn* 1272, *Dlžen* 1773, *Dlžen* 1808, *Dlžin* 1920, dnes *Dlžin*, obv. Prievidza; pôv. *Dlžen*, možné *Dlžin*; názov podľa zadlženosti pôv. osady zrejme v odovzdávaní dávok zemepánovi; chotár obce má vysokohorský ráz (s n. v. 356 – 1004 m) a dodnes má hnedé lesné pôdy (VSO I.), preto úroda nemusela byť vždy dobrá.

Motiváciou vzniku názvu mohla byť aj skutočnosť známa vo feudalizme, že osadu panstvo ako svoj majetok dalo ako záruku svojmu dlžníkovi; obec v stredoveku bola majetkom diviackeho panstva.

SKRATKY

Literatúra: Ch. VSN – Významné slovanské náleziská na Slovensku. Ed. B. Chropovský. Bratislava: VEDA 1978.

Kál. – KÁLAL, Karol, KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným, Slovenská grafika 1923.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: ACADEMIA 1968.

SJS II. – STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

SPII., III. – Słownik prasłowiański. Red. Fr. Sławski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1976, 1979.

VSO II. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. Bratislava: VEDA 1977.

Skratky jazykov: bulh. – bulharský, čes., češ. – český, čeština, dluž. – dolnolužický, gréč. – gréčtina, chorv. – chorvátsky, mac. – macedónsky, morav. nářeč. – moravské nářečie, nářeč. – nářečie, nářečovo, poľ. – poľký, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stpoľ. – staropoľský, strus. – staroruský, ukr. – ukrajinský.

Iné skratky: adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeológia, archeologický, atď. – a tak ďalej, cirk. – cirkevný, citosl. – citoslovce, expr. – expresívne, f. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, kolekt. – kolektívny, m – meter, m. – maskulínium, men. adj. – menné adjektívum, n. – neutrum, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyč. – obyčajne, p. – pozri, pejor. – pejoratívny, pl. – plurál, pomnož. – pomnožný, porov. – porovnaj, porovnať, pôv. – pôvodný, pôvodne, predlož. – predložka, prekl. – preklad, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, sg. – singulár, stor. – storočie, topon. – toponymický, topon. apel. toponomické apelatívum, forma apelatíva iba v miestnom názve, verb. – verbum, zač. – začiatok, zvukomalebné.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Konope a výroba plátna podľa Zemplínčanov

MARTIN CHOCHOL

Aj malí gazdovia museli aspoň kúsok zeme *reskirovať na konope* („obेतovať“) – len málokto bol taký bohatý, že si mohol dovoliť všetko plátno na oblečenie kupovať.

Na jar sa zasialo semeno a v lete sa už brali *bili konope* (biele). *Bili me volal'i ňe zato, že bi cali bul'i bili, aľe že na bilo kvitl'i*. Od zelených sa dali ľahko rozoznať, lebo boli tenšie a vyššie, trčali nad nimi. Viazali sa do *snopkou* a kládli na medzu, lebo zelené ešte zostávali v zemi. *Snopki* sa potom pozbierali a asi po šesť-osem sa ich spolu zviazalo do *viazanki*. V našej dedine boli dva *močare* (močidlá), jeden volali Oľka a druhý iba za *pastirňu*, a tam sa konope močili. Pozväzovali sa, *do šoru* sa poukladali do vody, *uderil'i se jeden-dva koli a na konope se nametalo blato, žebi ňevišl'i na verh vodi*. Vo vode ležali asi osem až desať dní a potom sa vyhádzali von. Najprv sa museli premyť, aby sa lístie, ktoré na nich už pohnilo, zmylo. Doma u *humňe* sa snopčky nakládli do kôpok tak, aby stáli. Voda z nich stiekla a sušili sa týždeň alebo dva – *podľa chvíl'i* (počasie). A niekedy začiatkom jesene, keď už dozrel nový *semeňec*, vybrali sa aj *žel'eni konope*. S tými sa robilo to isté čo s bielymi, ale najprv sa vymlátili a až potom sa namočili. Ak bol suchší rok a *močare* vyschli, museli sa konope na vozoch odviezť až na Ondavu. Tam sa močili len celkom na kraji, *aľe koli uš chlopi zabijal'i a taki mocnejši daval'i, žebi jih voda ňerušila a nežala*. Ale niekedy, keď bol veľký *prival*, koly aj tak vymylo a celú robotu vzala voda.

Biele konope *šatoval'i* (ponáhlali sa) *trepadz išče u ľece* ešte prv, ako sa vybrali zelené. Technika spracovania však bola tá istá. Trepalo sa na klasicej *cerľici*. *To bula z dreva, mala dva nohi, hore drevo z jednim žlabom*

a desku z ručku. S totu desku še po konopoh bilo a voňi še u tim ž'labe prela-moval'i. Tým sa z vlákna postíhalo pazdzerče. Vedz bula hladňica – to taka jak cerľica, aľe mala ž'labi dva. Na tej še hladzilo, rounalo vlakno. Hrst' vlákna sa skrútila do hlaũki a z 10 – 12 hlávok sa splietol veňec, aby sa neschlpili. Vyhladené konope sa česali na šćeci. To bul do deski zabiti ž'el'ezni kruch, co z ňoho nahusto stirčeli taki dluhi ostrí ihli. Na tých sa vyčesalo kloče a zostali len rouni konope. Kloče sa dalo do mecha a rouni konope sa pevne skrútili do venca. Pazderie sa schasnovalo (zužitkovalo) na kúrenie v peci, keď sa piekol chlieb.

V zime sa priadlo. Na to potrebovali kúdele a vretienka. Vretienka sa kupovali od vreceňara. Vrecinko – to taka tička na piadz dluha a na jednim koncu ma koľesko, žebi še ňitka ňezošmikla. A kudzeľ – vitočena palica, na spotku ma dešćičku, žebi še dala prišednuc, a na verchu pantľik (stužku), co pritrímjuje konope abo kloče. Ale kloče (najhrubšie vlákno) sa najprv muselo našúľat' na trupki, aby sa dalo priviazať na kúdeľ. Potom sa vlákno skrúcalo na niť a tá sa nakrúcala na vretienko. Niť sa aj prišľ'iňovala, aby bola rovnejšia, hlavne tá z kloča. Ak bolo kloče podli (zlé), bolo z neho veľa chuľvatou (gučí, ktoré sa nedali rozpliešť). Niekedy aj tretina trupki skončila na zemi pri priadke.

Priadlo sa po večeroch a bola to veselá robota. Pratki sa rozdelili: skúsenejšie ženy priadli viac rouni konope a dievky kloče, žebi ňebula škoda, kec pohubia (pokazia). Jedny aj druhé si našli gazdiňu, ku ktorej cez týždeň chodili priasť. S tou sa najprv dohodli, koľko jej zaplatia. Paropci (mládenci) sa večer poschádzali v krčme a spolu prišli k dievkam. Niektorí mali medzi nimi aj frajerky – a iní si hľadali. Alebo robili zbojstvo (neplechu). Dziukoj hore na kudzeľi zošmikľi kloče, volaľi to, že zrobiľi zajačka. Ba niektovej ho aj podpálili, musela s ním utekať von, do snehu. Ale to len málokedy, bo takoho paropci spomedži sebe viprataľi. A niekedy sa pre tie prieky strhla aj bitka, ak dotknutou dievkou bola niečia frajerka. Frajer frajerku aspoň raz za večer vytiahol von. Tam še vioblapjaľi, vibočkaľi, pohutoreľi a prišľi nazat. A toti, co frajira ňemali, zavidzeľi a robiľi pľetki. Stiahnuté kloče – „zajačik“ – sa muselo nanovo rozťahnuť, ponaprávať, skrútiť a priadlo sa ďalej. Dievky sa predbiehali, ktorá viac napradie. Tá, ktorá za večer upriadla dve vretienka, bola navel'o (hrdá sama na seba). Na Luciu sa nepriadlo, vtedy zachodili pribirance. Mládenci sa poobliekali za dievky a dievky za

mládencov – alebo za starcov, strigy, strašidlá, čokoľvek, čo im prišlo na rozum, a takto dohabaní chodili po *valal'e*. Všade bolo plno kriku, výskania a radosti.

Ženy chodili priasť k inej gazdinej. Aj za nimi zašli ich chlapi, *al'e toti už ňerobiliť taki čudo*. Dievky – *pribirance* – sa prišli ukázať aj ženám, či ich spoznajú, predvádzali sa, spievali, tancovali, nuž im niekedy aj pálenky naliali. Ženy si u „svojej“ gazdinej urobili aj *fašengi*, a tými sa *pratki* skončili. Bola že to hostina! Z domov si naznášali múky, mlieka, vajec, *šmaľcu* (bravčovej masti), lekváru, *sira* (tvarohu) a všetkého, na čo im prišla chuť. Chlapi priniesli aj pálenku a „príprava na pôst“ sa mohla začať.

Z vretienok sa nite namotávali na *motovidlo*. *To bula taka paľica das poldruhametrova a na každim koncu mala deščičku, al'e ňe zarouno, al'e do križa*. Nite sa pri namotávaní *rachovali* (počítali), 75 otočení sa rávalo za jedno *pasmo* a jedno *predzeno* malo osem až dvanásť *pašem* – podľa toho, aké boli nite hrubé. Z *kloča* boli hrubšie, z *rounich konop* tenšie. Za jednu zimu bolo v priemere desať *predzinok*. Keď už bolo popradené, pradená sa *dzvariali*. *Bula taka dzvarka z desok, pri spotku širša, gu verchu ušša. Na spotku mala dzirku a do tej dzirki še upchalo slami zo župnaka*. (Župnak je snop, z ktorého cepmi vymlátili zrno, ale nerozviazali ho. Slama z neho sa dávala aj do postele, lebo nebola polámaná.) Gazdiná si z dreveného popola a vody vyrobila *luch*. Pradená sa poukladali do *dzvarki* a horúcim lúhom sa zaliali. Lúh cez dierku pomaly vytekal do *šafľika* (kadičky) alebo do *harka* (hrnca). Stečený sa zas zohrial a opäť nalial na pradená a to sa opakovalo celý deň. Na druhý deň sa pradená *viplukovali* (preplachovali) v dvoch vodách, *žebi še z ňih vimila tota šara farba*, a potom sa sušili.

Keď bola priadza suchá, navíjala sa na cievky. *Špuľar* (nástroj na navíjanie) pozostával z lavice na štyroch nohách a latkovej konštrukcie, do ktorej sa vkladala kovová tyčka s drevenou rúčkou. Na tyčke bola navlečená *fajfa* (cievka) alebo *ciuka* (malá cievka do člnka). Rúčka sa uchytila do *smika* (sláka), pomocou ktorého sa tyčkou otáčalo, a niť sa tak navíjala na cievku. *Fajfi* boli drevené cievky vysústružené do tvaru rúrok s kolieskami na koncoch. *Ciuki* sa robili z *habžini* (bazy). Konáriky sa narezali na asi desaťcentimetrové kúsky a *mechka štrižeň* sa z nich vytlačila hrubým drôtom. Kôra sa olúpala, aby bola *ciuka* hladká, len na konci sa trochu nechalo, aby sa niť nezošmykovala.

Začalo sa *snovac*. Nie každá gazdiná mala *snovadnicu*, tú si požičiavali. *Snovadnica* (nástroj na snovanie) mala drevenú *os* (os) od zeme až po strop. Tam bol pribitý kúsok kože, o ktorú sa *os* opierala, a na zemi bol podstavec ako pod vianočný stromček. Hore aj dolu boli drevené kríže, ktoré mali na koncoch ramien pripevnené štyri dvojmetrové laty. Stojan na *fajfi – fajfar/ fajčar* – tvorilo päť prekrížených drôtov, na ktoré sa natiahlo desať cievok. Nite sa navliekli do *snovacoho pista* (piesta), *snovadnica* sa rukou zakrútila a piestom sa nite držali pohromade. Nasnovalo sa tri až päť *znakov*, čiže zhruba 12 – 20 metrov. Nite sa potom opatrne pozbierali a splietli do *varkoča*, z ktorého sa potom navíjali na krosná. Ak gazdiná slabo *merkovala* (dávala pozor) alebo ešte nebola dosť skúsená, mohlo sa stať, že sa jej nite *skudoušili* (pomotali) – a s tým sa už nedalo nič urobiť, len spáliť alebo zahodiť. To bola veľká škoda, ale aj veľká hanba, preto ak žena nemusela, radšej sa k tomu ani nepriznala.

Nech už bolo v *chiži* akokoľvek tesno – napríklad ak v nej bývala väčšia rodina – krosná sa tam pomestiť museli. Krosná boli vykresané z tvrdého dreva, nuž boli veľmi ťažké. Na ich postavenie bolo treba troch a pri navíjaní museli byť aspoň dvaja. Nite sa navíjali na *navoj*, s ktorým boli spojené *krošnice*. Jednou sa púšťali nite zo *snovadnici* a druhou, so *psom*, sa krútil návoj, a tak sa navilo všetkých päť alebo šesť znakov. Z návoja sa potom nite naberali do *nečelnic* (nitelníc) a odtiaľ do *barda* (brda). Brdo bolo založené v *nabidloch* (bidlách), ktorými sa plátno ubíjalo. Aby sa nite cez *nečelnice* a *bardo* lepšie šmykali, priadza sa *odmaskala* (mastila). *Odmaska* sa varila z raže. Nite od *navoja* po *nečelnice* sa ňou potreli a *ostal'i jak povoskovani*. A aby sa priadza *ňerepila* (nezamotávala), medzi nite sa dali *cipki* (ciepky). To boli dve úplne dohľadka opracované latky, v strede zviazané. Ako sa tkalo, *cipki* zišli až k nitelniciam a vždy sa potiahli naspäť k návoju. Nad *zadňim navojom* bola *suka*, drevo na spúšťanie. Od nej bola natiahnutá *šparga* (špagát) až dopredu k *nabidlom*, aby si žena mohla spustiť, odkrútiť priadzu, navila plátno a tkala ďalej. Pod *nabidlami* bol *predňi navoj* na hotové plátno.

Ciučka sa vložila do *čolnka*. *To bul taki jag maľučki člunok, virezani z dreva, u štretku mal žlabok s paličku a na totu paličku še ciučka nadzala*. Člnkom sa *potikalo* (prevliekal sa útok). Pomocou *podnožaje* sa *žiuło* (prehodili sa časti osnovy). Jedna *nečelnica* s niťami sa zdvihla, *čolnok* sa

pred *bardom* prehnal z jednej strany na druhú, niť útku sa pribila *nabidlami* a opäť sa *žiulo*. A stále dookola. Keď sa robilo len z domácej priadze, na plátno sa pripievňovali *šperutki*, ktoré ho držali vystreté, aby sa nest'ahovalo smerom k stredu. *To boli vistruhani z dreva, na uššim koncu mali dva ihli a na štretku boli spojeni s koľikom tak, že sa mohli roscahnudz abo scahnuc – podľa širki platna*. Z oboch strán sa ihly zapichli na krajíčku plátna a *šperutki* sa naň pritisli.

Hotové plátno sa zas muselo *dzvariac*, prepláchnuť a vysušiť podobne ako pradená. V lete sa potom *biľilo* (bielilo). Namočilo sa, *prestarlo* (rozprestrela) na trávu, kde pomaly schlo a slnečné lúče z neho *vicalali šaru farbu*. Vybielené plátno sa poskladalo a odložilo do *šafarňi* (drevenej lavice s truhlicou). Ak sa cez rok *ňeschasnovalo* (nezužitkovalo), v lete sa zas presušalo na *tornacoch* (drevených konštrukciách), ktoré boli popri *duhľe* (podstienku). Nosilo sa aj na trh, hlavne keď bol jarmok a chlapi šli kupovať alebo predávať *statki* (kone, kravy, prasatá).

Tak sa tkalo *prosti platno*, z ktorého sa šili *košul'e* (košele) chlapom. Plátno z hrubších nití sa volalo *pačeskovo platno*, z toho sa šili napríklad *gače* (spodné nohavice). Z domáceho plátna sa šili aj posteľné plachty. Chlapom sa na *nohauki* (nohavice) vyrábali *dreľich* – silné hrubé plátno, ktoré sa tkalo so štyrmi *ňečelnicami* a štyrmi *podnožajami*. Na nohavice bol určený *navracani dreľich* (taký nie každá vedela utkať) a okrem neho bol aj *rouni dreľich* na mechy, *sušački* (veľké plachty na sušenie zrna), *plachcini* (trávové plachty), *kobilki* (tanistry) atď.

No tkalo sa aj z bielych, kúpených nití, a to buď *po bilim*, alebo *po svojim*. *Po bilim – to še nasnovala kupča predza a nabilo še zo svoju*. *A po svojim – to zaž na spak*. Tieto dva druhy plátna sa používali na *košul'e*, *opľečka* (ženské košele), *podolki* (spodnice), *partki* (obrussy), *chlebouki* (obrúsky na chlieb), *rušniki* (uteráky) a kedysi dávno aj *perinčini* a *zahlaučini* (posteľné obliečky). A robila sa aj *bilota*, celá len z kúpenej bielej priadze. Z nej sa šili napríklad *partočki* (obrúsky) a *švetočni* (sviatočné) *opľečka* (oplecká), ktorým sa na rukávy vyšivali *galirce* (ozdobné okraje).

Kým bolo domáce plátno nové, *ňerajbalo še z rukami* (nepralo sa v rukách), lebo bolo príliš tuhé. Za dva-tri týždne sa nazbierala kopa špinavého oblečenia a to sa potom *dzvarjalo u dzvarkoj*. Ale už nie s lúhom, ale do vody sa rozvarilo mydlo a *souda* (sóda). A na druhý deň sa šaty prali. Na

to bol určený *peraci stolok* (pracia lavica), vysoký asi ako stôl, ale úzky. Z *dzvarki* sa naň vybrali dva-tri kusy. K lavici sa postavili dve ženy s *piستami* (piestmi), ktorými po tých šatách udierali. *Al'e ňe naras, al'e raz jed-na, raz druha, bo to bulo čudz daľeko, ta žebi še šumňe ozivalo*. Udierali, kým z plátna nevytrepali všetku vodu. Potom ho namočili a začali nanovo. A nakoniec ho vypláchli v dvoch vodách, *vikrucil'i* (vyžmýkali) a povešali – v lete do *humna* a v zime na *pujt* (pôjd). Keď šaty trochu preschli, *kačali še* (hľadili sa) s *kačacim pistom*. *To bul taki das polmetrovi, z dreva, na jed-nim boku mal virezani rihi. Platno še okrucilo na rozvalku a s tim pistom še pošmikovalo – kačalo*. Šaty sa vyrovnali a ešte sa dali dosušiť. Neskôr sa už *bigľovalo z biglajzom* (žehlilo žehličkou).

Konope buli mocno potrebni, chodž bulo z ňima veľo roboti. Al'e pri tej roboce zažil človeg i veľo radosci, hlaũne doki bul mladi.

ROZLIČNOSTI

Priezviská Kleskeň a Lepeň

Dlho som nevedel, ako mohlo vzniknúť priezvisko *Kleskeň*. Nedarilo sa mi spájať ho s nejakým apelatívom ani s nejakým iným vlastným menom. Až nedávno pri čítaní prvého veľkého päťjazyčného slovníka slovenčiny od Antona Bernoláka, ktorý vyšiel s názvom *Slowár Slowenský, Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský* až po jeho smrti v rokoch 1825 – 1827, sa v hesle *sirovník* našlo rozlúštenie tejto záhady. Tam sa uvádzajú synonymné slovenské výrazy *syrový báleš (koláč)* a *kleskeň*, v predchádzajúcom hesle *syrovníček* výrazy *kleskník, kleskníček, kleskeniček*. Bernolák poznal teda slovo *kleskeň* z niektorého zo stredoslovenských nárečí, najskôr z dolnooravského nárečia, vo význame „tvarohový koláč, tvarohovník“. Bolo treba hľadať ďalej. V Káralovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí, ktorý vyšiel r. 1923, sa uvádzajú heslá *kleskeň* „nešika“ s označením, že ide o turčianske nárečové slovo, *kleskoň* „druh pleteného koláča“ a *kleskník* „syrovník“, pričom posledné dve slová vypísal zo staršieho Kottovho slovníka a ten ich mal z Riznerovej zbierky slov (z r. 1885) a z Bernolákovho Slovára. V Slovníku slovenských nárečí (1994, 1. zv., s. 778) sa slovo *kleskeň* dokladá iba z dolnej Oravy z obce Kňažia a jeho význam sa vysvetľuje ako „druh múčneho jedla, pagáč“: *na Hodi mesto koláčou pekľi kľeskeňe*. Z toho vychodí, že slovo *kleskeň* v minulom storočí už ustupovalo zo slovnej zásoby, ale sa používalo aj ako nadávka či prezývka charakterizujúca pomalého, nešikovného či ťarbavého človeka. A tak priezvisko *Kleskeň* patrí medzi priezviská prezývkového charakteru podobne ako priezviská *Lepeň, Mrváň, Pagáč, Peceň*, ktoré takisto vznikli z pomenovaní pečených jedál. Dnes na Slovensku má priezvisko *Kleskeň* asi sto rodín, najmä v Turci a v okolí Prievidze.

Aj priezvisko *Lepeň* vzniklo z prezývky, individuálnej charakteristiky pomalého a nešikovného človeka. Je však ešte zriedkavejšie. Vyskytuje sa v okolí Zvolena a Žiaru nad Hronom a pomenúva sa ním asi štyridsať rodín.

Slovník slovenských nářečí dokladá slovo *lepeň* (aj *lepíň*, *lepník*) z južnej časti stredoslovenských i západoslovenských nářečí (2006, 2. zv., s. 49). s významom „posúch z chlebového alebo zemiakového cesta“.

Milan Majtán

KS

SPRÁVY A POSUDKY

Priestor v jazyku a literatúre

[Prostor v jazyku a literatuře. Sborník z mezinárodní konference. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně 2007. 418 s. ISBN 978-80-7044-863-2.]

K významným podujatiam, ktoré sa každoročne konajú v okruhu priaznivcov jazyka a literatúry, patria konferencie v Ústí nad Labem. Organizuje ich Katedra bohemistiky Pedagogickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně pod vedením profesorky Dobravy Moldanovej, príspevky účastníkov vychádzajú pravidelne v súhrnnom zborníku. Zaujímavosť týchto konferencií spočíva v spojení literárnej a lingvistickej problematiky, ako aj v aktuálnosti ich tém.

Doteraz posledná konferencia, ktorá sa uskutočnila v roku 2007, bola venovaná priestoru v literatúre a v jazyku. Lingvistická sekcia pritom riešila všeobecné otázky priestoru v jazyku a v reči, zamerala sa na jazykové prostriedky vo všetkých jazykových rovinách, na priestor v rôznych komunikačných sférach i na vzťahy medzi jazykmi a mikrojazykmi rôznych regiónov. Literárna sekcia sa sústredila na poetiku priestoru v literárnych dielach, v rovine literárnoteoretickej i literárnohistorickej. Jednotlivé príspevky sledovali funkciu priestoru v rôznych etapách a v dielach.

V porovnaní s literárnou zložkou je lingvistická zložka zastúpená v hojnejšej miere čo do počtu príspevkov a ich autorov, ako aj okruhov. Šesť rôznych okruhov je obohatených o mnohé nevšedné štúdie, ktoré sa týkajú rôznorodej problematiky s akcentovaním priestoru v jazykovede. Z toho dôvodu uvádzame len základné údaje o jednotlivých príspevkoch, v mnohých prípadoch sa obmedzujeme len na menovanie príslušných autorov.

Okruh *Obecné otázky: Prostor v jazyce a řeči a prostor pro jazyk* poskytuje bránu k všeobecným problémom týkajúcim sa postavenia jazyka. V príspevkoch sa venuje pozornosť nazeraniu na priestor z rozmanitých pohľadov (Karel Kamiš), jeho jazykovej reprezentácii (Juraj Vaňko), priestoru národného jazyka (Lubomír Kralčák) či jeho reflexii v komunikačnom akte

(Andrzej Kudra). V priestore komunikácie s ohľadom na riešenie problematiky ústnosti verzus písomnosti zostáva Světla Čmejrková. Tzv. europroblematikou sa zaoberajú Jiří Marvan (*Euro-lingvistika jako euro-politika 21. století*), Marie Maroušková (*Prostor euroregionu*) a Mira Načeva-Marvanová (*Evropský lingvistický areál jako společný prostor jazykový a kulturní*).

Článkom o význame a funkcii názvov poukazujúcich na priestor v češtine otvára Přemysl Hauser ďalší lingvistický okruh tém pod názvom *Jazykové prostředky vyjadřování jazykových dimenzí*. Nájde tu aj štúdie z oblasti frazeológie (Marie Čechová, Dana Baláková), z onomastiky (Jana Matúšová, Pavel Štěpán, Josef Jodas) i kognitívnej lingvistiky (Gabriela Pěkníková, Ludmila Liptáková). Sémantickej kategórii priestoru v najnovších derivátoch publicistických textov sa venuje Barbara Kudra, Patrik Mitter zase priestorovému charakteru vybraných kompozít, Milada Homolková priestorovému určeniu staročeských predložiek a Marcela Grygerková skratkám. Tento okruh dopĺňajú aj iní významní autori: Jan Horálek, Helena Jodasová, Ludmila Zimová, Květoslava Klímová. K problematike deiktických výrazov s lokalizačným významom sa vyjadrujú Milada Hirschová a Ivana Kolářová.

Uvedený zborník ponúka pestrú paletu príspevkov o priestore a komunikácii z pohľadu spisovnosti. Čitateľovi dáva odpovede na otázky, čo je spisovnosť (Martin Prošek), aký je stav výslovnosti v spravodajských reláciách v českom rozhlase a v televízii (Ilona Bálko), ako možno zlepšiť spisovnú výslovnosť v slovenských médiách (Marcel Olšiak), čím je špecifická komunikácia v televíznom programe, v ktorom sú hlavnými aktérkami ženy (Jindra Svobodová), aký charakter má reklamná tlač (Alena Jaklová). Na osobitosť elektronickej komunikácie nazývanej čet upozorňuje Diana Svodobová, Bohumila Junková sa orientuje na vyjadrenie priestoru v publicistických textoch, obchodnému dialógu sa venuje Jaroslava Celarová, Jaroslav Hubáček podáva stručný prehľad súčasného stavu sociálnej dialektológie. Eva Szkudlarek-Śmiechowicz a Katarzyna Jachimowska patria k autorkám, ktoré sa v rámci tohto okruhu zamýšľajú nad jazykovým obrazom priestoru v dvoch rôznych príspevkoch. Nemenej hodnotné sú aj články Zdeňky Trösterovej, Milana Davida a Beaty Grochalovej.

Štvrtý okruh je nazvaný *Prostor a školní komunikace*. Príspevky v tomto okruhu patria do didaktickej sféry, autori sa tu pridŕžovali týchto tém: po-

stavenie českého jazyka v základných a stredných školách (Květa Rýsová), problematika výučby pravopisu v školách (Ivana Svobodová), postavenie češtiny v minulosti, konkrétne v Protektoráte Čechy a Morava (Martina Šmejkalová). Na priestor cudzincov ako takých aj cudzincov v českých školách upriamujú pozornosť Marie Hádková a Jaromíra Šindelářová. Eva Höflerová poukazuje na špecifické hranice výukového textu, autorky Vlasta Cabanová a Jana Ďuriaková odkazujú na čítanie ako komunikáciu nielen s textom.

Príspevok *Konotační složka lexikálního významu z hlediska diachronního (na příkladu kategorie prostoru)* od Petra Nejedlého, príspevok Miroslava Vepřeka *Dobové a místní realie v českocírkevněšlovanských památkách* alebo od Zory Millerovej *Prostor ve staročeském cestopise* či príspevky iných autorov, ako napr. Františka Čajka alebo Miroslavy Vajdlovej, aj to má čitateľ k dispozícii v okruhu *Prostor a jeho ztvárnění z hlediska jazykového vývoje*.

Okruh *Vztahy jazyků a mikrojazyky* uzatvára lingvistickú zložku, zároveň ju oddeľuje od literárnej, resp. tvorí plynulý prechod medzi oboma. Ako nám evokuje už samo pomenovanie okruhu, príspevky z tejto oblasti sa nesú v duchu prekladu a zvolených problémov, s ktorými sa pri ňom možno často stretnúť. Milan Hrdlička podáva všeobecný náhľad porovnania východiskového a cieľového textu pri umeleckom preklade. Priestoru anglickej akademickej terminológie sa venujú Vladimír Biloveský spolu s Ludmilou Brenkusovou, Jana Lauková sa zaoberá hypotaxou z aspektu nemecko-slovenského prekladu a Hana Mžourková prekladom slovinskej prózy.

Grazyna Balowska a Nadežda Kvítková detailne skúmajú jazyk v dielach vybraných významných osobností, prvá z nich v tvorbe O. Łysohorského a druhá sleduje *Moravský jazyk Valentína Bernarda Jestřabského*.

Květoslava Musilová sa zamerala na používanie bohemizmov v súčasnej slovenčine. Príspevok Viery Kováčovej s dialektologickým nádychom *Západoslovansko-východoslovanské (slovensko-ukrajinské) jazykové pomědзіe a sotácke dialekty severovýchodného Zemplína* predstavuje bodku za lingvistickou zložkou spomínaného zborníka.

Prvý literárny okruh bol zameraný na podoby a premeny literárneho priestoru a ponúka pohľad na vývoj i vnímanie priestoru v rôznych obdobiach. Helena Kosková sa napríklad venovala téme *Metamorfózy prostoru*, v ktorej sa sústredila na premeny vo vnímaní literárneho priestoru v literár-

nej teórii a v poetike románu 20. storočia. Alice Jedličková sa vo svojom príspevku *Prostor české povídky – prostor modernizmu* snaží o rozpoznanie modernosti zobrazenia fiktívneho priestoru.

Príspevok *Zvýznamnění prostoru v české próze druhého desetiletí 20. století* je naopak predmetom záujmu Evy Štědroňovej. Na problém priestoru a jeho zmyslu sa sústreďuje Jan Tlustý vo svojom článku *Prostor žitý jako metafora smyslu*.

Tematickú pestrosť článkov vyplňa Jiří Koten príspevkom *Virtuální prostor: Zobrazení vědomí a mysli ve fikci*, zaujímavý je tiež článok Joanny Czaplińskiej s názvom *Změna prostoru, změna jazyka – otázka jazykové konverze exilových spisovatelů*. Predmetom jej záujmu sa stávajú autori, ktorí konvertovali k inému jazyku. Podľa autorky takáto zmena jazyka spôsobuje aj zmenu celého systému videnia sveta a tradície.

Prvý literárny okruh uzatvárajú príspevky *Fan fiction a tzv. kanonický prostor* od Markéty Pytlíkovej a rovnako hodnotný článok Antonie Kreislovej *Motivy jeskyně, jezera, studny a pramene v žánru fantasy*.

Druhý literárny okruh sprevádza téma priestoru v staršej literatúre a v literatúre 19. storočia, ktorú otvára Petr Čornej *Prostor pro adamity*.

Zborník obohacujú aj príspevky zahraničných účastníkov, medzi ktorými sa nachádza príspevok *Odras národního sebauvedomenia v starých bieloruských písomných pamiatkach* od Iny Kality a článok poľskej autorky Ireny Jokiel *Úvahy nad strukturou prostoru v III. části Dziady A. Mickiewicza*.

Rôzne náhľady na priestor ponúka Dagmar Mocná v téme *Časoprostorové souřadnice v Povídkách malostranských*, Josef Peřina vo svojom príspevku *Prostor rozumu v romanetech Jakuba Arbese* alebo Václav Miller, ktorý sa vyjadruje *K prostoru bajky v obrozenecké literatuře*.

Fyzický a duchovní prostor v prózách realistických autorů je predmetom pozorovania Dobravy Moldanovej, ktorá prichádza k záveru, že realistickí autori do svojich próz zaraďujú obraz konkrétnej krajiny, vďaka čomu vzniká dojem, že príbehy sú autentické a odohrávajú sa v súčasnosti.

Tretí okruh s názvom *Prostorové kategorie v próze 20. století* uvádza príspevok Viktora Kořístka *Motiv hranice v Experimentu Karla Matěje Čapka-Choda*. K zaujímavosti tohto literárneho okruhu prispeli aj články ďalších účastníkov: *Durychovy hry s prostorem* od Aleksandry Pajakovej *Továrna na klepy – humorně hravý prostor* od Blanky Hemlíkovéj, *Filozofický pro-*

stor *Březanova Krabata* od Zdenka Valentu či *Obraz zrcadlového prostoru v prózách L. Fukse* od Ladislavy Lederbuchovej.

Prostor v próze Oty Filipa *Sousedé a ti ostatní* je témou Svatavy Urbanovej a *Prostor v románu Jáchyma Typola Kloktat dehet* je predmetom záujmu Sone Schneiderovej.

O rozmanitosti tematiky svedčí aj príspevok Erika Gilka *Tematizace maloměsta v české próze po roce 1989* alebo článok Vladimíra Trpku *Postmoderní prostor v Urmedvědovi Jiřího Kratochvíla*.

Barbara Bogolebska sa venuje *Súčasnej cestovateľskej literatúre alebo cestovaniu priestorom*, pretože tento typ prózy literárneho čitateľa fascinuje a uvádza ho do priestoru dosiaľ neznámej skúsenosti. Jana Pátková sa naopak v príspevku *Proměny hranice v Ballekově Južnej pošte* sústreďuje na vnútorný vývoj hlavného hrdinu Jána Jurkoviča.

Bibiána Hlebová sa zaoberá pozoruhodnou témou *Priestor ako prostriedok modelovania zla*. Analyzuje dielo Júliusa Balca *Husle s labutím krkom*, v ktorom sa autor inšpiroval naturelom rómskeho etnika. Ako priestor modelovania zla uvádza uzavretý mikropriestor dedinskej krčmy, kde protagonisti prezentujú rôznu mieru zla.

Štvrtý okruh literárnej sekcie je venovaný priestoru v poézii. Patria sem príspevky Stanislavy Fedrovej *Prostory pro skupinu 42*, Vladimíra Křivánka *Trojí pouť v Holanově Toskáně* a Aleny Debickej *Od prostoru země až... kam?...tam...?* Okruh venovaný poézii vyplňajú aj články poľských účastníčok a uzatvárajú ho príspevky Ivy Málkovej *Prostor v současné české poezii*, Libora Martineka *Klíč k Olši? Nad básnickou tvorbou Wilhelma Przewzka a Iva Horáka Kde je doma?*

Posledný literárny okruh je svojou tematickou orientáciou rovnako pútavý, má didaktické zameranie, venuje sa rôznym priestorom vo vyučovaní literatúry. Zaradené sú tu príspevky Martina Fibigera *Učební knihy literární výchovy na středních školách v 70. a 80. letech 20. století: Prostor pro ideologicky zatížený obsah*, Radka Fridricha *Prostor pro populární literaturu na 2. stupni ZŠ*, okruh uzatvára článok Kateřiny Váňovej *Prostor pro biblické texty v čítankách pro 6. – 9. ročník*.

Možno povedať, že rozmanitá tematika a orientácia príspevkov prispela k spestreniu zborníka, pričom všetky texty považujeme za veľmi hodnotné a prínosné. Svojím zameraním a rôznymi pohľadmi na priestor obohacujú

nielen literárnu teóriu a históriu, ale aj lingvistiku a komunikačnú sféru jazyka.

Na záver treba ešte dodať, že potenciálnemu čitateľovi sa dostáva do rúk zborník z medzinárodnej konferencie, v ktorom mnohé štúdie nesú zvučné mená európskeho lingvistického či literárneho priestoru. Jeho špecifickosť spočíva práve v spojitosti oboch zložiek. Keďže motív medzinárodnej konferencie bol formulovaný pomerne obsiahlo, aj táto skutočnosť sa podpísala pod objemnosť zborníka. Preto predstavuje len akési vábidlo, či funguje ako zaujímavá upútavka rozmanitého chápania priestoru v jazyku a v literatúre. Sú v ňom uverejnené iba skrátené verzie príspevkov, ich plné znenie je dostupné na priloženom CD.

Eva Drugdová – Lenka Garančovská

Učebnica slovenčiny pre cudzincov

[LÜDTKE, Christa – AUGUSTIN, Katarína: *Lehrbuch der slowakischen Sprache*. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2008. 550 s.]

Napriek všetkým moderným technickým či didaktickým pomôckam nezastupiteľné miesto pri opise jazykového systému a jeho vyučovania patrí knihe. Ďalším vzácnym ohnivkom v reťazi učebníc slovenského jazyka pre cudzincov sa stalo vydanie titulu *Lehrbuch der slowakischen Sprache* od autoriek Christy Lüdtkeovej a Kataríny Augustinovej. Týmto titulom sa zaplňa prázdne miesto pociťované pri štúdiu slovenského jazyka v rámci slavistiky na nemeckých univerzitách. Samotný rozsah učebnice svedčí o tom, že ide o objemný učebný materiál (24 lekcii), preto aj práca s týmto titulom v rámci vyučovania slovenského jazyka predpokladá pomerne veľkú časovú dotáciu. Ide o tradične koncipovanú učebnicu jazyka s dôrazom na gramatický systém slovenského jazyka so všetkými jeho špecifikami.

Začiatok učebnice tvorí rozsahom i obsahom primeraný kurz slovenskej fonetiky a ortografie. Tvoria ho dve lekcie s názvom *K niektorým osobitosťiam slovenského pravopisu a fonetiky I-II*. Teoretický komentár je doplnený

o praktické fonetické cvičenia a príklady zo slovenského pravopisu. Obsah i rozsah týchto dvoch lekcii v plnej miere zodpovedá charakteru predkladanej učebnice a s ohľadom na adresáta v primeranej miere prezentuje osobitosti slovenskej ortografie a fonetiky.

Texty a dialógy v jednotlivých lekciiach sú aktuálne a zároveň nadčasové, sú identické s reálnou rečou, čo je ďalším pozitívom titulu v porovnaní s mnohými učebnicami tohto druhu. Všetky vstupné texty a dialógy sú veľmi vhodne doplnené o zaužívané frázy, ktoré sa v textoch vyskytujú a sú i v komunikácii veľmi aktuálne. Za textami a dialógmi sa vždy uvádza nová slovná zásoba. Aj napriek tomu, že ide o rozsiahle súbory nových slov (okolo 100 slov v každej lekcii), tento rozsah je s ohľadom na zrozumiteľnosť textu primeraný a zároveň potrebný na ďalšie rozširovanie individuálnej lexikálnej bázy (celková slovná zásoba učebnice je približne 2 200 – 2 500 slov).

Ťažisko jednotlivých kapitol či lekcii tvorí výklad slovenskej gramatiky. Učebnica obsahuje komplexný gramatický inventár javov s adekvátne zvoleným postupom vysvetľovania gramatických javov a špecifik slovenskej gramatiky (pri výklade gramatiky sa postupuje od vysvetľovania jednoduchších gramatických javov k zložitejším). Nadväznosť problematiky či na ňu nadväzujúce gramatické cvičenia sú v súlade s metodickými požiadavkami vyučovania cudzích jazykov. Na rozdiel od väčšiny učebných materiálov určených cudzincom, v ktorých sa deklinácia jednotlivých vzorov prezentuje podľa frekvencie jednotlivých pádov (najčastejšie je to postupnosť pádov: nominatív, akuzatív, genitív, lokál, inštrumentál, datív), v posudzovanom titule autorky postupujú v tradičných intenciách slovenských gramatik – po jednotlivých deklináciách (deklinácia singuláru vzoru *dub, žena, chlap, mesto...*, po nich nasledujú plurálové paradigmy). Nadväznosť deklinácií je v porovnaní so slovenskými gramatikami upravená: jednotlivé deklináčne vzory sa prezentujú s ohľadom na ich produktivnosť alebo typ zakončenia. Je to jeden z možných spôsobov osvojovania si gramatiky. Výklad gramatických javov je doplnený o potrebné a podrobné komentáre, vysvetlivky a poznámky. Autorky sa síce pridržiavajú zaužívaných deklináčnych a konjugačných vzorov, pozitívom ich výkladu je, že jednotlivé vzory sú doplnené o ďalšie modelové slová, na ktorých sa demonštrujú špecifické znaky slovenského gramatického systému (upozornenia na alternácie, ktoré sa

uplatňujú pri deklinácii či konjugácii – *n/ň* typu *hynúť* – *hyniem*, *koniec* – *konca*... alebo upozornenia na uplatňovanie rytmického krátenia v podobe osobitných modelových slov, keď pri každom deklinačnom a konjugačnom vzore sú tieto modelové slová uvedené, napr. popri vzore *žena* je *váza*, *pekný* – *nízky*, *rozumieť* – *zmúdriť* atď. Osobitnými modelovými slovami sa upozorňuje na existenciu pohyblivých vokálov. Popri vzore *stroj* je aj modelové slovo *koniec*, popri vzore *dlaň* je aj slovo *pieseň a kaviareň*...). Poznámky a komentáre didaktickej povahy sú veľmi podrobnou, užitočnou a zároveň nevyhnutnou pomôckou pri charakteristike slovenskej gramatiky a jej osvojovaní.

Učebnica je primárne zacielená na teoretický výklad gramatickej stránky slovenského jazyka. Na výklady gramatických javov nadväzujú gramatické cvičenia, v ktorých sa tieto javy dôsledne precvičujú (obyčajne ide o jedno cvičenie na jeden jav, čo s ohľadom na praktickú stránku osvojovania jazyka a na praktické zvládnutie gramatiky a jazyka nemusí byť dostatočne optimálne). Cvičenia, vety a príklady v nich sú koncipované veľmi jasne, sú blízke živej reči a pomerne často sa v nich vhodne uplatňuje aktuálna slovná zásoba danej lekcie. Na uvoľnenie a rozptýlenie sú v závere každej lekcie zaradené hádanky, krížovky, vtipy, recepty. Ide o metodicky vhodný spôsob, ako zábavnou formou naplniť vzdelávací cieľ.

Všetky cvičenia, hádanky, krížovky majú v závere uvedené riešenia v podobe kľúča. Ďalšou časťou kapitoly je prehľad gramatiky v tabuľkách a súčasťou každej lekcie je použitá jazykovedná terminológia, ktorá sa v závere učebnice uvádza v plnom rozsahu. Pod názvom *Dôležité frázy* sa v závere učebnice v osobitných tematických blokoch uvádza niekoľko najfrekvencovanejších spojení. Na konci titulu je uvedený zoznam slovnej zásoby v podobe osobitného indexu.

Okrem štruktúry posudzovaného titulu a nadväznosti problematiky nemožno obísť jeho celkovú koncepciu s ohľadom na prax. Lekcie majú dôslednú až stereotypnú štruktúru. Veľmi užitočné pre používateľov sú zvukové nahrávky, ktoré sú súčasťou titulu. Časť z nich má povahu fonetických cvičení, časť ďalších textov a dialógov. Takmer od prvých lekcí sú do cvičení zaradené aj prekladové cvičenia z nemčiny do slovenčiny a naopak. Lekcie v učebnici sú veľmi obsažné, informačne nasýtené. Posudzovaný titul je dobrým východiskom na to, aby jeho používateľ po svedomitom štú-

diu dosiahol veľmi dobrú úroveň ovládania slovenského jazyka. Vydanie učebnice *Lehrbuch der slowakischen Sprache* je hodnotným činom propagácie a vyučovania slovenského jazyka v zahraničí. Zaujíma dôležité miesto v rade slovakistických či slavistických prác zameraných na slovenčinu ako cudzí jazyk.

Eudmila Žigová

SPYTOVALI STE SA

Model – modelu, modely; model – modela, modeli. – „Neviem, podľa akého vzoru mám skloňovať slovo *model* ako neživotné podstatné meno vo význame „zmenšené detailné znázornenie predmetu slúžiace obyčajne ako plán alebo vzor“, napr. *model lode*. Aký má tvar genitívu jednotného čísla? Je v lokáli jednotného čísla *-y* alebo *-e*?“ (S. Ž.)

„Chcel by som sa opýtať, aké *i/y* sa píše v nominatíve množného čísla od slova *model* (model ako človek).“ (A. K.)

Naše vyjadrenie je odpoveďou na otázky dvoch pisateľov listovej jazykovej poradne, ktorí sa zaujímajú o skloňovanie slova *model*. Toto slovo má niekoľko významov. V základnom význame sa slovom *model* pomenúva osoba alebo vec, ktorá slúži ako predloha na umelecké spracovanie, napr. *sedieť ako model, maľovať podľa modelu*. Význam „zmenšené detailné znázornenie predmetu slúžiace obyč. ako plán alebo vzor“, ktorý uvádza prvý pisateľ, je totožný s výkladom druhého významu slova *model*, ako ho zachytáva Krátky slovník slovenského jazyka (2003, s. 336). Tento slovník zaznamenáva ešte dva významy slova *model*, a to 3. „originálny výrobok slúžiaci obyč. ako vzor na výrobu ďalších kusov, vzor, typ: *model šiat, model auta*“ a 4. „schéma javu, predmetu slúžiaca na jeho skúmanie: *matematické modely, model atómu*“. Slovo *model* vo všetkých uvedených významoch sa skloňuje ako neživotné podstatné meno mužského rodu, a to aj vtedy, keď označuje osobu, muža alebo ženu, slúžiacu ako predloha výtvarnému umelcovi (porov. *mužský model, ženský model*). Zaraduje sa medzi slová cudzieho pôvodu zakončené na *-el*, v ktorých *-e-* nie je pohyblivé (pri skloňovaní nevypadáva) a ktoré majú zmiešané skloňovanie: v nominatíve a akuzatíve množného čísla majú príponu *-y* podľa vzoru *dub – modely* (tak ako *hotely, pastely, tunely*), v lokáli jednotného čísla majú príponu *-i* podľa vzoru *stroj: (o) modeli (hoteli, pasteli, tuneli)*. Otázka pisateľa o podobe lokálovej prípony jednotného čísla odráža váhanie mnohých súčasných používateľov slovenčiny domnievajúcich sa, že okrem prípony *-e* by tu mohla byť prípona *-i* alebo *-y*. Mužské neživotné podstatné mená majú v lokáli jednotného čísla

príponu *-e* alebo *-i*, po spoluhláskach *k*, *g*, *ch*, *h* aj *-u* (v *rybníku*, *dialógu*, *hrachu*, *batohu*), ale nikdy príponu *-y*. Tá, ako sme uviedli, sa pri vzore *dub* uplatňuje v nominatíve a akuzatíve množného čísla.

Slovom *model* sa novšie pomenúva muž, ktorý predvádza modely odevov na módných prehliadkach, čiže manekýn. Vyskytuje sa napr. v takýchto vetách: *Kľúčom k úspechu modela je jeho maximálna prezentácia. – Katalóg ponúka modelovi prezentáciu, ktorá mu pomôže preraziť v nemalej konkurencii. – Stovky módných návrhárov hľadajú vhodných modelov pre svoje projekty.* V novom význame sa slovo *model* uplatňuje ako mužské životné podstatné meno a skloňuje sa podľa vzoru *chlap*: v datíve a lokáli jednotného čísla má príponu *-ovi* – *modelovi*, v nominatíve množného čísla má príponu *-i* – *modeli* a v akuzatíve množného čísla príponu *-ov* – *modelov*. Od neživotného podstatného mena *model* sa odlišuje aj príponou genitívu jednotného čísla – porov. *kariéra modela* – z *modelu auta*.

Slovo *model* vo význame „manekýn“ je mužským ekvivalentom ženského podstatného mena *modelka* vo význame „manekýnka“, ktoré má aj význam „žena, ktorá je modelom, predlohou výtvarníkovi“. Pri slove *model* „manekýn“ ide o spätný spôsob tvorenia, keď sa k ženskej podobe pritvorila mužská podoba slova. Zároveň ide o utvorenie životného (gramatického) homonyma k neživotnému podstatnému menu. Ako homonymné pomenovanie slovo *model* v tomto význame už zachytáva Slovník cudzích slov (1997) a dá sa predpokladať, že sa dostane aj do ďalšieho zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Silvia Duchková

O písaní názvov oltárov. – Ivana Murdzová: „Prosím Vás o pomoc pri pravopise názvov stavieb a umeleckých diel, keďže sú aj v odbornej literatúre publikované v rozličných podobách. Konkrétne v spojeniach v *kostole sv. Mikuláša v Trnave*, vo *farskom kostole sv. Mikuláša v Trnave* sa píše slovo *kostol* malé alebo veľké začiatkové písmeno. Podobne *oltár sv. Trojice/Oltár sv. Trojice/Oltár Sv. Trojice*, *oltár Nanebovzatia Panny Márie/Oltár Nanebovzatia Panny Márie*.“

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (3., upravené a doplnené vydanie z roku 2000, s. 63) sa názvy kostolov, chrámov, katedrál, bazilík, pagod,

kláštorov pokladajú za vlastné mená a píše s veľkým začiatočným písmenom na úplnom začiatku názvu. Ako ilustračný príklad sa uvádza aj názov *Kostol svätého Štefana* (resp. *Kostol sv. Štefana*). Podľa toho v slovných spojeniach v *Kostole sv. Mikuláša v Trnave, vo farskom Kostole sv. Mikuláša v Trnave* sa v slove *kostol*, keďže je súčasťou vlastného mena a stojí na jeho úplnom začiatku, píše veľké začiatočné písmeno.

Pravidlá slovenského pravopisu sa nezmieňujú o písaní názvov oltárov. Podľa nich sa však nielen názvy významných stavieb a ich častí, ale aj názvy ľudských výtvorov (s. 68), ako sú aj výtvarné umelecké diela (napr. *Pieta*), pokladajú za vlastné mená a píše sa s veľkým začiatočným písmenom. Aj názvy oltárov, v ktorých je za slovom *oltár* dedikačný prívlastok, t. j. určenie na počesť nejakej osoby alebo udalosti, možno zaradiť do tejto skupiny vlastných mien, preto ich odporúčame písať s veľkým začiatočným písmenom. Podľa toho v názvoch typu *Oltár svätej Kataríny, Oltár nanebovzatie Panny Márie* sa v slove *oltár* napíše veľké začiatočné písmeno, v slove *svätý* (resp. v skratke *sv.*) a v slove *nanebovzatie* malé začiatočné písmeno. Trocha odlišná situácia je pri názve *Oltár Svätej Trojice*, v ktorom sa aj slovo *svätý* píše s veľkým začiatočným písmenom, lebo tu nejde o osobu vyhlásenú za svätú, ale podľa kresťanskej vierouky o Boha v torch osobách (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 752, heslo *trojica*).

Matej Považaj

Orech – orech, banán – banánovník. – „Chcel by som sa spýtať, prečo sa strom, na ktorom rastú orechy, nazýva *orech* (podobne *hruška, slivka, čerešňa, višňa...*), keď napr. strom, na ktorom rastú figy, sa nazýva *figovník* (podobne *pomarančovník, banánovník...*).“ (B. K.)

Z otázky pisateľa možno vyčítať, že očakáva jasné lingvistické zdôvodnenie. Treba však povedať, že v jazyku sa nedá vždy zdôvodniť, prečo je niečo tak, kým iný, podobný jav sa vyvinul inak. A tak sa nedá zdôvodniť, prečo sa pri niektorých ovocných druhoch používa rovnaké pomenovanie pre strom i jeho plod, napr. *orech, hruška, slivka, čerešňa, višňa, marhúľa, broskyňa, dula*, kým pri iných sa strom a jeho plod pomenúvajú osobitnými názvami, napr. *pomarančovník – pomaranč, figovník – figa, banánovník*

– *banán*. Z jednotlivých názvov možno vyčítať, že prvý spôsob sa zaužíval pri ovocných druhoch, ktoré rastú u nás (ale je *jabloň* – strom a *jablko* – plod), a druhý spôsob sa ustálil pri pomenovaniach cudzokrajných rastlín. Ich strom alebo ker sa v mnohých prípadoch nazýva slovom zakončeným na *-ovník*, porov. *mangovník*, *citrónovník*, *granátovník*, *kakaovník*, *kávovník*, ale popri názve *olivovník* sa používa i názov totožný s názvom plodu, čiže *oliva*, podobne je *mandľovník* i *mandľa*, popri názve *datľovník*, *kokosovník* sa používa i dvojslovný názov *datľová palma*, *kokosová palma*. Príponu *-ovník*, resp. *-ník* majú aj názvy rastlín, ktoré sa vyskytujú v našich podmienkach, napr. *ľubovník*, *bedrovník*, *jastrabník*, *črievičník*, *lastovičník* atď.

Silvia Duchková

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300